

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Põhikooli mitme aine õpetaja õppekava

Nele Paabusk
KUTSEKOOOLIDE ÕPPURITE KEELDUMISOSKUSED KIUSAMISE, TUBAKA,
ALKOHOLI JA ILLEGAALSETE UIMASTITE PAKKUMISE KORRAL
Magistritöö

Juhendaja: kaasprofessor Kristi Kõiv

Tartu 2021

Kokkuvõte

Kutsekoolide õppurite keeldumisoskused kiusamise, tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral

Antud magistritöö eesmärgiks seati selgitada välja kutsekooli õppurite keeldumisviiside sagedus nende endi hinnangul kiusamise puhul ning tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral. Andmete kogumiseks viidi kahekümne ühe kutsekooli õppuri ($N=280$) seas läbi kvantitatiivne uurimus ning andmeid koguti ankeediga, kus keeldumisviisideks tubaka, alkoholi ja seadusega keelatud uimastiteste puhul oli otsene keeldumine, keeldumise põhjendamine, uimastipakkumisega seotud olukorra vältimine või olukorrast eemaldumine. Sagedaseim keeldumisviis tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral oli kutsekooli õppurite seas otsene keeldumine, kusjuures noormehed kasutasid keeldumise põhjendamist sagedamini illegaalsetest uimastitest keeldumisel ja neid vältimist tubakast keeldumisel. Kiusamiskäitumise korral kasutati kutseõppurite seas sagedamini kiusatule appi minemist ja kiusamiskäitumise olukorra vältimist, kusjuures neid läksid kiusatule sagedamini appi kui noormehed.

Võtmesõnad: keeldumisoskus, kutsekooli õppurid, kiusamine, tubakas, alkohol, illegaalsed uimastid

Abstract

Refusal skills of vocational school students in situation bullying and involving tobacco, alcohol and illegal drugs offering

The purpose of this Master's thesis was to find out the frequency of refusal skills of vocational students in the situation bullying and involving tobacco, alcohol and illegal drugs offering. To collect data a quantitative study was performed among twenty-one vocational school students ($N=280$), where data were collected with a questionnaire. Participants reported the drug resistance behaviours they used to deal with offers of tobacco, alcohol and illegal drugs as refuse, explain, avoid and leave. The most common strategy among vocational school students was to refuse the offer of tobacco, alcohol, and illegal drugs with a simple "no". However, males used explain strategy significantly more often for situations involving illegal drugs and females used

avoid strategy more often for situations involving tobacco. In a bullying situation most common used strategy was helping a victim and avoiding the bullying situation, however females used helping the victim strategy more often.

Keywords: refusal skills, students of vocational school, bullying, tobacco, alcohol and illegal drugs

Sisukord

Sissejuhatus	5
Teoreetiline ülevaade	6
<i>Sotsiaalsed oskused</i>	6
<i>Keeldumisoskused</i>	7
<i>Riskikäitumine</i>	12
Metoodika.....	16
<i>Valim</i>	16
<i>Andmekogumine ja andmekogumisinstrument</i>	18
<i>Andmeanalüüs</i>	21
Tulemused	21
<i>Keeldumine noortevahelise kiusamise korral kutsekoolis</i>	21
<i>Otsene keeldumine noortevahelise kiusamise korral koolis</i>	23
<i>Paludes keeldumine noortevahelise kiusamise korral koolis</i>	23
<i>Viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisid kiusamise korral</i>	24
<i>Uimastite pakkumise arv viimase aasta jooksul</i>	25
<i>Viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisid uimastite pakkumise korral</i>	26
<i>Keeldumine hüpoteetilisest sõbra uimasti pakkumisest</i>	27
<i>Keeldumise kindlus uimastite pakkumise korral</i>	28
Arutelu.....	30
Tänu sõnad	35
Autorsuse kinnitus.....	35
Kasutatud kirjandus.....	36

Sissejuhatus

Sotsiaalsete oskuste kohta ühtset definitsiooni ei ole (Kõiv, 2006), kuna erialakirjanduses puudub sotsiaalsete oskuste kohta täpne ja ühtne määratlus (Saat, 2005). Näiteks Fox ja Boluton (2005) defineerivad sotsiaalseid oskusi kui käitumist, mis võimaldab teistel hinnata inimese toimetulekut konkreetse sotsiaalse ülesandega, oskust luua ja hoida sõprussuhteid, sotsiaalsete probleemide taktitundeliselt lahendamise oskust ja oskust saada hakkama ettetulevate sotsiaalsete suhete võrgustikega. Walker, Colvin ja Ramsey (1995) definitsiooni järgi on sotsiaalsed oskused oskuste kogum, mis võimaldavad indiviidil algatada ja ka säilitada positiivseid suhteid, soodustavad eakaaslaste poolset aktsepteerimist ja rahuldust pakkuvat kohanemist ning aitavad laiemas sotsiaalses keskkonnas efektiivselt kohaneda. Sotsiaalsete oskuste definitsioon sõltub nii kultuurilisest kontekstist kui ka ajajärgust (Keltikangas-Järvinen, 2011).

Sotsiaalsete oskuste alla kuuluvad kehtestamisoskuste alaoskustena keeldumisoskused (Caldarella & Merrel, 1997; Lazarus, 1973), mis aitavad toime tulla sotsiaalse survega (Davies, *s.a.*). Keeldumisoskused on lastele ja noortele hädavajalikud oskused, et valida eakaaslaste survele sobiv keeldumisviis. Keeldumisoskused on eriti aktuaalsed noorukitel, sest eakaaslaste mõju, eeskujude jäljendamise ja uudishimu tõttu on nad altimad uimastite tarvitamisele ja riskikäitumisele (Krishnan & Shaiju, 2017). Kutsekooli õppuritel esineb võrreldes gümnaasistidega laialdasemalt probleeme seoses alkoholi tarvitamise ja riskikäitumisega (Kõiv, 2004). Ka on võrreldes gümnaasiumidega kutsekoolides kiusamise probleem laiem (Beilmann, 2016). Seetõttu on vajalik uurimus läbi viia just kutsekoolides.

Keeldumisoskuste kohta on Eestis viidud läbi uurimusi põhikooli- ja gümnaasiumiastmes, näiteks on Sink (2015) uurinud keeldumisoskusi kiusamiskäitumise, võõraga kaasaminemise ja uimastitest keeldumise korral. Autorile teadaolevalt on oskust keelduda ennast ja teisi kahjustavas olukorras uuritud eeskätt ühe tegevusega seonduvalt, näiteks illegaalsete uimastitega (Krishnan & Shaiju, 2017) suitsetamisega (Zhao, Young, & White, 2019) ja alkoholi tarvitamisega (Kim & Kuan, 2020; Stevens, Littlefield, Blanchard, Talley, & Brown, 2016; Wynn, Schulenberg, Maggs, & Zucker, 2000). On ka uurimusi keeldumisoskuste kohta erinevates riskiga seonduvates olukordades (Kulis, Marsiglia, Ayers, Calderón-Tena, & Nuno-Gutiérrez, 2011; Hopper, Hecht, Lanza, Tan, & Xu, 2013; Nasheeda, Abdullah, Krauss & Ahmed, 2019; Sink, 2015; Vigna-Taglianti *et al.*, 2019). Riskikäitumise ennetamisel on oluline sobivate oskuste õpetamine, ka Kulis jt (2011) leidsid, et efektiivsed ennetusprogrammid, mis põhinevad

kultuuriliselt sobivatel keeldumisoskuste ja suhtlemisoskuste õpetamisel, aitavad suurendada uimastitest, tubakast ja alkoholist keeldumist. Keeldumisoskuste arendamine on oluline ka kiusamiskäitumises osalenud õpilaste toetamisel (Sink, 2015).

Käesoleva töö autorile teadaolevalt ei ole Eesti kutsekooli õppurite seas keeldumisoskuste kohta uurimusi läbi viidud. Kuna võrreldes gümnasistidega esineb kutsekooli õppuritel laialdasemalt probleeme alkoholi tarvitamise ja riskikäitumisega seoses (Beilmann, 2016; Kõiv, 2004) ja Kulis jt (2011) uurimuses ilmnisid noorte keeldumisoskustes soolised erinevused, siis on oluline just kutsekooli õppurite keeldumisoskuste ja sooliste erinevuste väljaselgitamine keeldumisoskustes riskikäitumisega seotud olukordades. Antud uurimistö eesmärgiks on välja selgitada kutsekooli õppurite keeldumisviiside sagedus nende endi hinnangul kiusamise puhul ning tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral.

Teoreetiline ülevaade

Sotsiaalsed oskused

Inimese sotsiaalsed oskused (*social skills*) ei ole sama, mis inimese sotsiaalsus. Sotsiaalsus on inimese kaasasündinud temperamendijoon, mida on võimalik psühholoogiliste testidega üsna hõlpsasti mõõta. Sotsiaalsed oskused aga ei ole sünnipärased ja neid peab inimene õppima, ka on tunduvalt keerulisem nende mõõtmine. Sotsiaalsus toetab, aga ei taga sotsiaalsete oskuste omandamist (Keltikangas-Järvinen, 2011). Sotsiaalsete oskuste defineerimise muudab keeruliseks üheaegselt erinevate samatähenduslike terminite kasutamine erialakirjanduses (Saat, 2005).

Ajendatuna põhiliselt laste ja noorte käitumisprobleeme käsitlevatest uurimustest, viisid Caldarella ja Merrel (1997) läbi eelnenud kahekümne aasta uurimuste analüüsi, mille põhjal koostasid sotsiaalsete oskuste taksonoomia. Taksonoomias välja toodud viite käitumuslikku dimensiooni, mida nimetatakse positiivsete käitumisviiside taksonoomiaks ja mis käsitleb laste ja noorukite sotsiaalseid oskusi, on testikäsiraamatutes ja sotsiaalseid oskusi käsitlevates uuringutes kajastatud kõige sagedamini (Saat, 2005). Sotsiaalsete oskuste üldoskused on: suhted eakaaslastega (*peer relations*); enesejuhtimine (*self management*); akadeemilised oskused (*academic skills*); kuuletumine (*compliance*); kehtestamisoskused (*assertation skills*) (Caldarella & Merrel, 1997). Kehtestamisoskused jagunevad alaoskusteks: keeldumisoskused; oskus

väljendada positiivseid ja negatiivseid tundeid; oskus esitada nõudmisi või küsida teeneid; oskus algatada, jätkata ja lõpetada vestlusi (Lazarus, 1973).

Sotsiaalsete oskuste õppimisel areneb inimese võime erinevate käitumisviisidele järgnevate tagajärgede hindamisel (Keltikangas-Järvinen, 2012). Sotsiaalsete oskuste tähtsus noorukieas suureneb, sest noored tegelevad enam sotsiaalsete oskuste võrdlusega ja uurivad rohkem oma inimestevahelisi pädevusi (Scheier, Botvin, Diaz, & Griffin, 1999). Puudujäägid sotsiaalsetes oskustes on seotud uimastite tarvitamisega (Muri, 2020). Uimastid on keemilised ained, mis mõjutavad inimese psüühikat ja närvisüsteemi, ning mis kategoriseeritakse legaalseteks ehk seadusega lubatud ja illegaalseteks ehk seadusega keelatud aineteks. Legaalsetest uimastitest on piiranguteta kofeiini sisaldavad tooted (näiteks kohvi, tee ja kakao) ja osad ravimid ning piirangutega tubakas ja alkohol. Illegaalsed uimastid ehk narkootikumid on seadusega keelatud uimastid (Harro, 2017).

Ebapiisavate sotsiaalsete oskustega lastel ja noortel on oht alustada suitsetamisega nooremas vanuses või olla igapäevasuitsetaja kaks korda kõrgem. Samuti on ebapiisavate sotsiaalsete oskustega lastel ja noortel suurem võimalus olla alkoholihoobes või tarvitada mõnda narkootilist ainet (näiteks amfetamiin, kanep, kokaiin, inhalandid ja uinutid, mis ei ole arsti poolt määratud) (Muri, 2020). Varajases noorukieas sotsiaalsete oskuste õpetamine võib vähendada edaspidi uimastite tarvitamise tõenäosust (Hopfer, *et al.*, 2013). Kiusamiskäitumise ohvritel on laialdasemalt probleeme sotsiaalsete oskuste vallas (Fox, & Boulton, 2005), seetõttu on sotsiaalsetel oskustel oluline roll ka kiusamiskäitumise vähendamisel, õpetades nii ohvrile kui ka kiusajale läbi sotsiaalsete oskuste treeningu kiusamiskäitumisega hakkama saamiseks vajalikke oskusi (Kõiv, 2012).

Keeldumisoskused

Sõnad “jah” ja “ei” on inimkeele ürgseimad sõnad, mis kõlavad erinevates keeltes sarnaselt, ja on peaaegu kõigile arusaadavad. Inimese keeldumisest suudavad aru saada isegi loomad (Niiberg, 2011). Keeldumisoskused (*refusal skills*) on sotsiaalsete üldoskuste alaoskus (Caldarella & Merrel, 1997; Lazarus, 1973). Keeldumine on oskus, mida osad inimesed valdavad paremini, ning mis sõltub inimese tõekspidamistest, kasvatusesest ja taustast (Niiberg, 2011), aga üldiselt on keeldumine keeruline igas vanuses inimeste jaoks (Krishnan & Shaiju, 2017).

Scheier jt (1999) leidsid, et noorukieas arengulisest perspektiivist tingitud muutused sotsiaalsete oskuste tähtsuses muutuvad ka keeldumisoskused olulisemaks saamaks hakkama ümbritsevate sotsiaalse survega. Ainult pooled noortest kasutavad eakaaslastega suhtlemisel selgelt ja üheselt mõistetavat suhtlemisviisi (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Noorukiiga on kiirete muutuste aeg. Vaid mõne aasta jooksul toimub üleminek peaaegu kõikides elu valdkondades. Füüsiliste muutuste tulemusena hakkab nooruk välja nägema nagu täiskasvanu, kognitiivsete muutuste tõttu muutub mõtlemine keerukamaks, sotsiaalsete muutuste tagajärjel areneb võime luua teistega sügavaid intiimseid suhteid. Samal ajal muutuvad ka rollid ühiskonnas (Scheier *et al.*, 1999). Osalt seetõttu, et nooruk näeb välja nagu täiskasvanu, hakkavad mõnikord neid ümbritsevad inimesed kohtlema neid nagu täiskasvanuid, koos täiskasvanueaga seotud ootuste ja vastutusega (De Guzman & Bosch, 2007).

Lapsed ja noored, kellele õpetatakse keeldumisoskusi, teevad suurema tõenäosusega positiivseid valikuid ja hoiduvad riskikäitumisest (Davies, *s.a.*). Kuna lapsed ja noored on uudishimu, eakaaslaste mõju ja eeskujude jäljendamise tõttu altimad riskikäitumisele ja uimastite tarvitamisele (Krishnan & Shaiju, 2017), siis on keeldumisoskuste õpetamine oluline, sest ennetusprogrammide õpitud oskused aitavad seista vastu kaaslaste otsesele või kaudsele survele käituda negatiivselt (Nichols, Birnel, Graber, Brooks-Gunn, & Botvin, 2010). Kuna noorukiiga on aeg, kui paljud hakkavad eksperimenteerima tubaka, alkoholi ja seadusega keelatud uimastitega, siis on kool sobiv keskkond uimastiennetusprogrammide testimiseks ja rakendamiseks, sest tagab juurdepääsu paljude noorteni (Botvin, 2000).

Sihtgrupist lähtuvalt, kellele uimastiennetusprogrammid suunatud on, jagatakse ennetusprogrammid tinglikult kolmeks: esmane ehk universaalne (suunatud kõikidele õpilastele, Eestis näiteks koolide inimeseõpetuse ainekavas uimastialane haridus); valikuline ehk selektiivne (suunatud suurema riskikäitumise ohus olevatele õpilastele); näidustatud ennetustöö (seotud uimastitarbimise kahjude vähendamisega ja eesmärgiks on karskus) (Silmere, 2005). Noorte keeldumisoskustes uimastitest keeldumisel esinevad märkimisväärsed erinevused (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Kuigi uimastiennetuse lõppeesmärk on ennetada uimastite kuritarvitamist ja selle kahjulikke tagajärgi, on koolide ennetusprogrammide eesmärk heidutada õpilasi uimastite tarbimast. Ebatõhusad ennetusmeetmed tuginevad uimastitarvitamise kahjulike tagajärgede kohta info edastamisel (Botvin, 2000). Uimastitarvitamise vähendamisel on uimastitega seotud info edastamise asemel tõhusam vajalike käitumisviiside õpetamine (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Näiteks on noorukite suitsetamise ennetamisel ja vähendamisel on suitsetamise füüsilise kahju demonstreerimise asemel tähtis keeldumisviiside õpetamine (Zhao *et al.*, 2019). Uimastiennetus ei sõltu mitte ainult programmi sisust ja sihtgrupist, vaid ka paljudest muudest asjaoludest – näiteks programmi intensiivsusest, stiilist ja juhendajast ning programmis osalevast grupi suuruselt ja osalejate varasemast uimastitarbimise kogemusest ja tarbitud uimasti liigist (Silmere, 2005).

Ameerika Ühendriikides on süstematiseeritult tegeletud kooliõpilastele suunatud uimastiennetusega alates 1970ndatest (Silmere, 2005). Tõhusad ennetusprogrammid keskenduvad oskuste õpetamisele ja info edastamisele, mille eesmärk on ebatäpsete ja/või liialdatud uskumuste parandamine ja sotsiaalsele survele tarvitada uimasteid vastupanu suurendamine (Botvin, 2000). Enamus uimastitarvitamise ennetusprogramme õpetavad läbi verbaalsete ja mitteverbaalsete oskuste kehtestavaid keeldumisoskusi. Verbaalsed oskused on: „ei“ ütlemine (näiteks „ei, tänan“, „ei“); kindla seisukoha avaldamine ebasobiva käitumise vastu (näiteks „ma ei suitseta“); põhjuse ütlemine, miks pakkumisest keelduda (näiteks „see on ebaseaduslik“); teema vahetamine (näiteks „kas sa eilset mängu vaatasid“); „ei“ ütlemine ja eemaldudes minema kõndimine. Mitteverbaalsed oskused on: silmside; hääletoon; hoiak (Nichols *et al.*, 2010).

Näiteks *Keepin' it REAL* (või *kiR*) tõendus põhine uimastiennetus ja sotsiaalse ning emotsionaalse pädevuse suurendamise programm, milles õpetatavad keeldumisviisid (*refuse, explain, avoid* ja *leave*) moodustavad akronüümi *REAL* (Kulis *et al.*, 2011). Programmis õpetatakse peamist nelja keeldumisviisi: otsene keeldumine uimastite pakkumisest ehk „ei“ ütlemine ilma keeldumise põhjendusega (*refuse*), uimastitest keeldumise põhjendamine ehk „ei“ ütlemine koos keeldumise põhjendamisega (*explain*), olukordade vältimine kus uimasteid pakutakse (*avoid*) ning eemaldumine situatsioonist, kus uimasteid pakutakse (*leave*) (Hopfer *et al.*, 2013; Kulis *et al.*, 2011). Programmis õpetatakse ka pereliikme, lähedase sõbra ja eakaaslase poolt koolis tehtud tubaka, alkoholi ning seadusega keelatud uimastite pakkumisest keeldumist (Hopfer *et al.*, 2013). Otsesel keeldumisviisil on tähtis roll uimastitarvitamise vähendamisel ja ennetamisel (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Kuigi tõendus põhised programmid on loodud kultuuriülestena, siis ilmnevad erinevused keeldumisviisides. Kultuurilised erinevused ilmnesid näiteks Hopfer jt (2013) uurimuse tulemustes, kus uuritavad Hispaania noored kasutasid keeldumisviisidena olukordade, kus

uimasteid võidakse tõenäoliselt pakkuda, vältimist ja eemaldumist situatsioonist, kus uimasteid pakutakse, aga Mehhiko noored otsest keeldumist (Kulis *et al.*, 2011). Nichols jt (2010) uurimuses osalenud noored pidasid aga kõige tõhusamaks keeldumisviisiks keeldumise põhjendamist, kasutades erinevalt programmis õpetatud otsese ja lühikese verbaalse keeldumise asemel argumenteeritud ja üksikasjalikku keeldumise põhjendamist. Kasutatud keeldumisviis on ka seotud pakkumisega, millest keeldutakse. Näiteks kasutasid Sink (2015) ja Kulis jt (2011) uurimuses osalenud noored tubakaga seonduvates riskisituatsioonides otsest keeldumisviisi, seadusega keelatud uimastitega seonduvalt, aga pigem välditi olukordi, kus uimasteid võidakse pakkuda.

On ilmne, et erinevad sood kasutavad erinevaid keeldumisviise (Wang, 2019). Hopfer jt (2013) uurimuses ilmnis, et neidude keeldumisoskused olid enne koolipõhist sekkumist noormeeste keeldumisoskustest veidi paremad. Kultuuriline taust võib olla ka üheks põhjuseks, miks neid kasutavad keeldumisel teisi viise kui otsene keeldumine, vältimine ja eemaldumine, sest tulenevalt kultuurinormidest on uimastite pakkumise surve võrreldes noormeestega väiksem ja neid saavad keeldumisel kasutada ignoreerimist (Kulis *et al.*, 2011). Liu ja Qian (2018) leidsid oma uurimuses, et 18–23-aastased neid on keeldumisel viisakamad ja vähem otsesed, ning kipuvad andma erinevaid põhjendusi ja seletusi. Neid mõtlevad keeldumisel teiste mõtete ja tunnete peale ja proovivad keeldumisel mitte panna teist ebamugavalt tundma ega tundeid haavata. Suhtluspartneri säästmiseks kalduvad neid kasutama keeldumisel viisakaid oskusi (Wang, 2019). Kui noormeestel puuduvad tõhusad keeldumisviisid, siis sotsiaalse surve tõttu kalduvad and võrreldes neidudega seoses alkoholi tarvitamisega sagedamini liigjoomisele (*binge drinking*) (Kim & Kuan, 2020). Enamikel noormeestel on võrreldes neidudega keeldumisoskused kehvemad, mistõttu satuvad noormehed riskisituatsioonidesse, mis on seotud alkoholiga (Shreier, *et al.*, 1999).

Ebapiisav keeldumisoskus on seotud madala õppeedukuse, alkoholi tarvitamise ja riskikäitumisega (Scheier *et al.*, 1999). Tõhusad keeldumisviisid on korrelatiivses seoses sotsiaalsest survest tingitud alkoholi tarvitamisega (Kim & Kuan, 2020), ning ennetustegevus läbi keeldumisviiside õpetamise suurendab alkoholist keeldumise tõenäosust (Stevens *et al.*, 2016). Enamal kui veerandil noortest ei ole keeldumisviiside repertuaaris otsest keeldumist (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Teadmised keeldumisviisidest ja enesekindlus neid viise edaspidises elus ettetulevates riskisituatsioonides uimastitega seonduvalt kasutada, vähendavad uimastite

tarbimise tõenäosust (Hopfer *et al.*, 2013). Ka Krishnan, Shaiju ja Sarkar (2017) leidsid oma uurimuses, et noorukitele keeldumisviiside õpetamine keelatud ainete tarvitamise vähendamiseks on efektiivne. Samas on ka uurimusi, kus õpilaste seas läbiviidud ennetusprogramm parandas keeldumisoskuste taset, aga programmi käigus omandatud keeldumisviisid ei mõjutanud alkoholi kuritarvitamist (Wynn *et al.*, 2000). Programmid, mis keskenduvad keeldumisviiside õpetamisel verbaalsele otsesele keeldumisele ja keeldumise põhjendamisele, ei pruugi noorte jaoks tunduda usaldusväärsed. Seetõttu tuleks arvestada, et keeldumisviise õpetavad programmid on kõige efektiivsemad, kui noortel lubatakse luua oma keeldumisviise (Nichols, *et al.*, 2010). Ka Barkin, Smith, & DuRant (2002) uurimuses ilmnes, et kolmveerand uurimuses osalenud õpilastest kasutaks otsese keeldumisviisi asemel teisi keeldumisviise (teema vahetamist ja olukorrast eemaldumist).

Tänapäeval on uimastite levik maailmas äärmiselt laiaulatuslik, valida saab paljude erinevate tugevatoimeliste uimastite seast (Harro, 2017). Vastupidiselt enda uimastite tarbimise sagedusele eeldavad kolmandik noortest, et pooled nende eakaaslastest tarbivad tubakat ja alkoholi. Pooled noored eeldavad, et nende eakaaslastest tarvitavad peaaegu pooled seadusega keelatud uimasteid (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Seetõttu on oluline konkreetse uimastiga seotud keeldumisviisid õpetamine, mis aitavad osutada vastupanu uimastite tarvitamise survele (Hopfer *et al.*, 2013). Suurendades noorte enesekindlust otsuste tegemisel ja õpetades erinevaid keeldumisviise on võimalik vähendada laialt levinud uimastitarbimist (Barkin, Smith, & DuRant, 2002), sest Laaniste (2014) uurimuses ilmnes, et noored peavad legaalseid uimasteid vähem sõltuvust tekitavateks kui seadusega keelatud uimasteid ja viiendik õpilastest ei olnud kindlad, et keelduvad uimastipakkumisest (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Keeldumisoskuste õpetamine on oluline ka kiusamiskäitumise korral, sest Sink (2015) uurimuses ilmnes, et kiusamiskäitumises osalenute keeldumisoskused on võrreldes kiusamiskäitumises mitteosalenutega puudulikud. Erinevalt valearvamusest nagu väheneks vanusega seoses kiusamine, osalevad kutsekooli õpilased aktiivselt kiusamiskäitumises. Võrreldes gümnaasiumidega on kiusamine kutsekoolis veel tõsisem probleem, sest koolitundide lõppedes jätkub kiusamine ka õpilaskodus (Beilmann, 2016). Kiusamise vähendamisel on üheks võimaluseks sotsiaalsete oskuste õpetamine. Samas tuleb arvestada asjaoluga, et kuigi sotsiaalsete oskuste treening suurendab osalejate enesehinnangut, on treeningu käigus omandatud raske rakendada väljaspool treeninggruppide (Fox, & Boulton, 2005). Sotsiaalsete oskuste

treeningul õpetatakse kiusamiskäitumises osalejatele sotsiaalsete oskuste alaoskust-keeldumisoskusi (Kõiv, 2012).

Kui lastele ja noortele ei ole õpetatud keeldumisoskusi, siis ei ole ebaharilik, kui sõbra veenmise peale osaletakse riskisituatsioonis – näiteks tarvitatakse uimasteid, varastatakse, kakeldakse ja kiusatakse koolikaaslasi (Krishnan & Shaiju, 2017). Erinevad keeldumisviisid võimaldavad paremini saada hakkama riskiolukorras, keeldudes igast tegevusest, mis võib kahjustada nii ennast kui ka teisi (Davies, *s.a.*), sest tõenäoliselt tarbiks veerand õpilastest järgmise aasta jooksul tubakat ja alkoholi ning 13 % seadusega keelatud uimasteid (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Riskikäitumine

Noorukiiga on kiire arengu ja potentsiaali kõrval ka kõrgendatud riskiga periood, sest nooruk on eriti tundlik ümbritseva sotsiaalse konteksti suhtes (Mark, 2015). Ebatervislik käitumine, mis on seotud kuritegevuse, suitsetamise, alkoholi ja uimastite tarvitamisega ning muu kahjuliku tegevusega, saab tihti alguse noorukieas (Reyna & Farley, 2006). Ebapiisavad sotsiaalsed oskused võivad viia riskikäitumise (*deviant behaviour*) esinemiseni (Muri, 2020). Riskikäitumise alla kuulub erinevates keskkondades sotsiaalselt määratletud käitumise, normatiivide ja reeglite rikkumine, lisaks suitsetamine, alkoholi ja teiste uimastite tarvitamine, seksuaalne riskikäitumine, vigastusi tekitav käitumine, ebatervislik toitumine ja vähene kehaline aktiivsus (Kõiv, 2010).

Riskikäitumine võib endaga kaasa tuua pöördumatuid tagajärgi noorte üleüldisele arengule ja heaolule, või takistada arengut ja edu saavutamist tulevikus (De Guzman & Bosch, 2007). Riskikäitumise ulatusest, viisist ja intensiivsusest sõltuvalt võib noorte riskikäitumine viia edasises elus halvema majandusliku toimetulekuni, kehvema füüsilise ja vaimse terviseni ja avaliku korra rikkumiseni (Mark, 2015). Kiusamiskäitumisega seotud riskikäitumine võib viia õpingute katkestamiseni (Beilmann, 2016). Uimastitarvitamine vähendab õpimotivatsiooni ja suurendab koolist põhjuseta puudumist (Laaniste, 2014). Riskikäitumine hõlmab käitumist, mis võib põhjustada otseselt füüsilisi vigastusi (näiteks kaklemine), aga ka käitumist, millel on kumulatiivsed negatiivsed tagajärjed (näiteks uimastite tarvitamine) (De Guzman & Bosch, 2007), uimastite kasutamine on aga omakorda seotud füüsilise agressiooniga (kaklemisega) (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Uimastitarvitamise riskifaktoriks sõpradega seonduvalt on sõprade salliv suhtumine uimastitarbimisse, sõprussuhted uimasteid tarvitavate eakaaslastega, kuulumine kampadesse ja eakaaslaste poolne tõrjutus (Laaniste, 2014). Peaaegu viiendik Krishnan, Shaiju ja Sarkar (2017) uurimuses osalenud noortest olid uimastite tarvitamisega seonduvalt tugeva eakaaslaste poolse surve all. Noorukid tajuvad, et nende eakaaslased tarvitavad uimasteid sagedamini, kui see tegelikkuses on, mille põhjus võib peituda selles, et uimastitarvitamine on laialt levinud ja uimastite tarvitamist peetakse normaalseks (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Käitumine riskiolukorras sõltub konkreetsest situatsioonist, kus otsuse tegemist mõjutab eakaaslaste juuresolek surve, olukorra uudsus või harjumatus. Otsus võidakse teha nii-öelda hetke ajal või kirehoos (Reyna & Farley, 2006). Noortele pakub ka üleüldiselt põnevust erinevate uute asjade katsetamine ja proovimine (Muri, 2020). Noorukieas hinnatakse suurema tõenäosusega vahetut naudingut ning peetakse näiteks alkoholi ja uimastite tarbimist ratsionaalseks (Reyna & Farley, 2006). Suuremal osal noortest on vähemalt üks sõber, kes tarvitab sõltuvust tekitavaid aineid ja enamikel noortel tarvitab mõni pereliige sõltuvust tekitavaid aineid (Krishnan, Shaiju, & Sarkar, 2017). Uimasteid proovivad enamasti need, kellel on teistest suurem julgus ja seiklusjanu (Harro, 2017). Uimastite proovimise põhjustena toovad noored välja täiskasvanu eeskuju, uudishimu, eakaaslaste mõju ja sõprade soovitus (Laaniste, 2014). Umbes 15 % noortest arvab, et seadusega keelatud uimastite tarbimine toob endaga kaasa sõprusringkonna suurenemise (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Sugudevahelises võrdluses esineb noormeestel neidudest enam riskikäitumist (Scheier, *et al.*, 1999). Noormehed kasutavad võrreldes neidudega erinevaid uimasteid sagedamini (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Noormehed proovivad esimese uimastina tubakat, millele lisandub alkoholi tarvitamine. Neiud aga proovivad esimese uimastina alkoholi, millele lisandub tubaka tarvitamine (Laaniste 2014). Alkoholi tarvitamist mõjutab ka sotsiaalne surve (Krishnan, Shaiju, & Sarkar, 2017). Erinevalt neiudest suurendab noormeeste alkoholi tarbimist ka oportunistlik komponent. Näiteks on leitud, et noormehed, kes tegelevad meeskonnaspordiga, osalevad võrreldes noormeestega, kes tegelevad individuaalspordiga, sagedamini joomingutel (Kim & Kuan, 2020).

Riskikäitumist mõjutavad ka individuaalsed erinevused nagu impulsiivsus, seiklusjanu, sentsatsioonide vajadus ja vaimse tervise seisund (näiteks depressioon). Noorukid on riskisituatsioonis valmis käituma riskantsemalt kui nad ise eeldasid või kavatsesid (Reyna &

Farley, 2006). Ainult kümnendik noori seostab uimastitega seotud riskikäitumist täiskasvanuliku käitumisega, lahe olemisega, võimalusega saada juurde uusi sõpru ning lõbusalt aja veetmise võimalusega. Seega võib järeldada, et noori ei ahvatle uimasteid tarbima sellega kaasnev imago, vaid eelarvamus, et kõik teised tarbivad uimasteid ning uimasteid mitte tarbides jäetakse kõrvale noorukite normaalsest igapäevaelust (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Riskikäitumine, mis on seotud uimastite tarvitamisega, võib endaga kaasa tuua nii kohest kui ka pikaajalist kahju (De Guzman & Bosch, 2007). Võrreldes täiskasvanutega ei suuda noorukid oma kohest käitumist seostada riskikäitumise pikaajaliste tagajärgedega ega oma ebasobivat käitumist pärssida (Reyna & Farley, 2006).

Scheier jt (1999) leidsid oma pikiuurimuses, et kõrge riskivalmidus ja kehvad keeldumisviisid varajases noorukieas on seotud hilisema alkoholi tarvitamisega, kuigi mõlemad seosed olid võrdlemisi madalad. Selle põhjuseks arvasid nad olevat asjaolu, et keeldumisviisid seoses alkoholi tarvitamisega ei pruugi olla staatilised, vaid pigem vanuse kasvades suureneb keeldumisviiside tähtsus. Noorukiiga on unikaalne elukaare etapp, mis on täis muutusi ja väljakutseid, aga ka erinevaid võimalusi. Noorukid on eriti vastuvõtlikud riskikäitumisele ja vajavad täiskasvanu tuge (De Guzman & Bosch, 2007). Täiskasvanu toe puudumine probleemide korral, millega noor ise toime ei tule on üks riskitegur haridustee katkestamisel (Künnapuu, 2020).

Kõrgenenud riskikäitumise oht ja ebapiisav oskus saada hakkama probleemsete olukordadega on üks põhjustest kutsekooli õpingute katkestamisel (Künnapuu, 2020). Varasema uuringu tulemuse kohaselt omandavad kutsekeskhariduse nominaalajaga vaid 54 % õppijatest, samas üldkeskhariduses on see näitaja 85 % (OECD, *s.a.*). Noored, kellel puuduvad tugevad sidemed kooli või teiste haridusasutustega jäävad ilma olulisest võimalusest omandada edukaks kohanemiseks vajalikke pädevusi (Scheier, *et al.*, 1999). Kutsekoolis õppivate noormeeste seas esines võrreldes gümnaasiumis õppivate noormeestega ulatuslikumalt riskikäitumist, mis peegeldab traditsioonilist soostereotüüpset käitumist. Kutsekoolis õppivatel neidudel esines aga võrreldes gümnaasiumis õppivate neidudega võrreldes laialdasemalt alkoholi tarvitamist (Kõiv, 2004). Positiivse käitumise edendamiseks ja riskikäitumise ennetamiseks on tähtis sotsiaalsete oskuste õpetamine (Nasheeda *et al.*, 2019). Noorukiga on kriitiline vanuseperiood, mil drastiliselt kasvab alkoholi tarvitamine (Scheier, *et al.*, 1999). Umbes 10 % noortest arvab alkoholi tarvitamine annab neile täiskasvanu imago (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Seetõttu oleks

otstarbekas investeerida oskustesse, mis aitavad vähendada varajases nooruses alkoholi tarvitamist ja tarvitamise jätkamist (Scheier, *et al.*, 1999).

Uurides Eesti noorukite sotsiaalseid oskusi seoses uimastite tarvitamisega esinesid muutused tarvitatud uimastite loetelus. Vähenenud on suitsetamine, alkoholi ja kanepi tarvitamine, kuid on kasvanud ecstasy, amfetamiini, kokaiini ning rahustite ja ilma arsti korralduseta määratud uinutite tarvitamine (Muri, 2020). Kahjuks on raske teha kindlaks, kas eelarvamused uimastite tarvitamise laialdasest kasutusest mõjutab uimastite kasutamist või mõjutab uimastite kasutamine eelarvamusi (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Keeldumine riskisituatsioonis on noorte jaoks keeruline, näiteks ainult viiendik noori pidas lühikest verbaalset keeldumist riskisituatsioonis efektiivseks (Nichols *et al.*, 2010). Oskus keelduda teise ebasobivast palvest võib tunduda lihtsana, aga äraütlemine võib osutuda väga keeruliseks, sest uimastite pakkujad võivad olla väga osavad ja veenvad. Erinevad keeldumisviisid pakuvad võimalust efektiivselt öelda ära uimastite ja alkoholi pakkumisest (Krishnan & Shaiju, 2017). Noortele suunatud ennetustegevus võib aidata vähendada hilisemas eas esinevatest terviseprobleemidest tulenevaid piiranguid, mis on seotud tubaka, alkoholi ja uimastite tarvitamisega (Vigna-Taglianti *et al.*, 2019). Ka on keeldumisoskused olulised kiusamiskäitumise korral, sest kaasõpilased kalduvad kiusamist ignoreerima (Beilmann, 2016). Eemaldumine kiusamisega seotud riskisituatsioonist ei viita kehvadele keeldumisviisidele, vaid võib sõltuvalt situatsiooni tõsidusest (näiteks kui on tegemist tõsise füüsilise vägivallaga) osutuda ainuõigeaks viisiks (Fox, & Boulton, 2005). Kiusamiskäitumises osalenud ohvrite keeldumisviisid ei pruugi olla puudulikud (ohvrid oskavad sõnastada keeldumist), vaid ohvritel võib olla vähem usku keeldumisviiside kasutamise efektiivsusesse või enda võimetesse keeldumisviise kiusamiskäitumise korral edukalt kasutada (Sink, 2015).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et keeldumine võib olla keeruline igas vanuses inimesele (Krishnan & Shaiju, 2017). Kuigi keeldumisviisid on olulised ja aitavad riskisituatsioonis hakkama saada eakaaslaste survega (Davies, *s.a.*), on Eestis laste ja noorte keeldumisviise riskisituatsioonides uuritud vähe. Erinevused keeldumisviisides esinevad ka sugude lõikes (Wang, 2019), kus neidudel on võrreldes noormeestega paremad keeldumisviisid (Hopfer *et al.*, 2013). Ebapiisavad keeldumisviisid on seotud riskikäitumisega ja kehvamate keeldumisviiside tõttu satuvad noormehed võrreldes neidudega sagedamini riskisituatsiooni (Scheier *et al.*, 1999). Võrreldes gümnasistidega esineb kutsekooli õppuritel laialdasemalt probleeme riskikäitumise ja

kiusamisega (Beilmann, 2016; Kõiv, 2004). Sellest tulenevalt seisneb käesoleva töö uurimisprobleem selles, millised on kutsekooli õppurite keeldumisviisid erinevates riskisituatsioonides, ning millised on soolised erinevused keeldumisviisides erinevates riskisituatsioonides.

Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada kutsekooli õppurite keeldumisviiside sagedus nende endi hinnangul kiusamise puhul ning tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral. Töö eesmärgist lähtuvalt püstitati järgmised uurimisküsimused:

- 1) Kui sageli kasutavad kutsekooli õppurid erinevaid keeldumisviise kiusamise puhul ning tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral?
- 2) Millised soolised erinevused esinevad keeldumisviiside kasutamisel erinevates riskisituatsioonides (kiusamine, tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumine) kutsekooli õppurite seas?

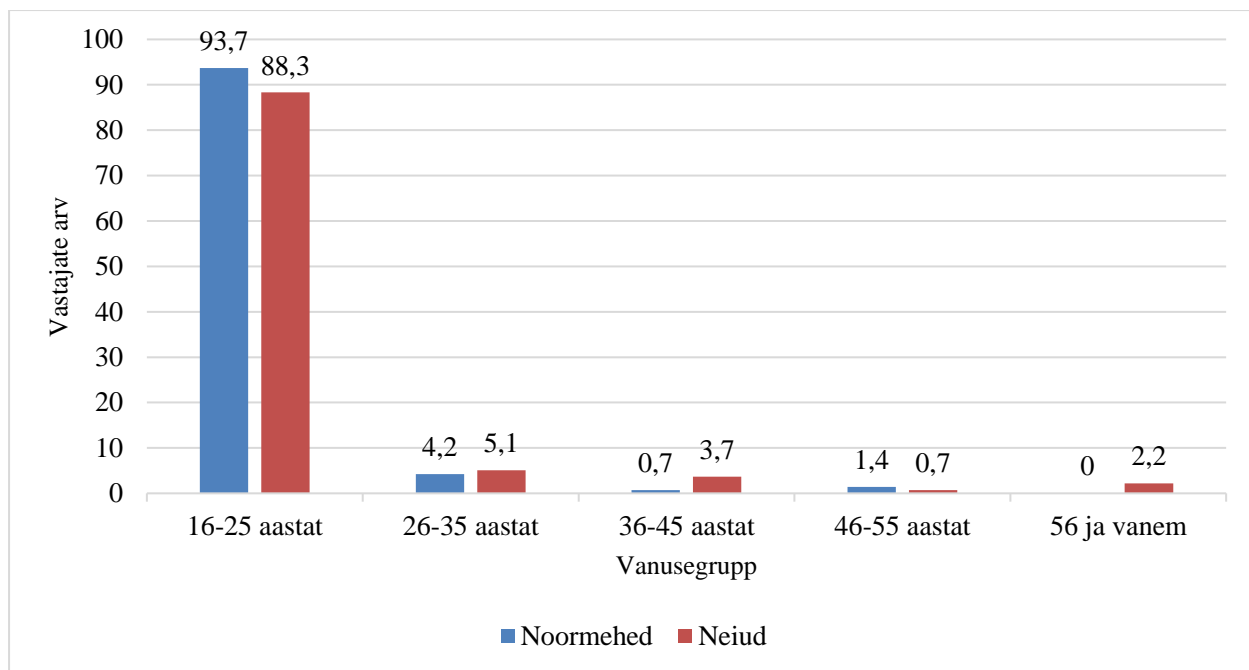
Metoodika

Käesoleva töö eesmärgist ja uurimisküsimustest lähtuvalt viidi läbi kvantitatiivne uurimus, sest kvantitatiivset uurimismeetodit kasutades kaasatakse uurimusse suurem hulk objekte, mida uuritakse mingist kindlamast aspektist lähtuvalt, kasutades andmetötluseks matemaatilisi meetodeid (Kidron, 2008). Kvantitatiivset uurimismeetodit kasutatakse seaduspärasuste uurimiseks (Õunapuu, 2014), ning saadud matemaatilistelt mõõdetavad tulemused sisaldavad võrreldes kvalitatiivsete uurimismeetoditega vähem uurija subjektiivseid mõjutusi (Cohen, Manion, & Morrison, 2017), seetõttu on see sobiv meetod kutsekooli õppurite keeldumisviiside sageduse uurimiseks.

Valim

Käesoleva töö uurimisinstrumentidist lähtuvalt kasutati eesmärgipärast valimit, kuhu Õunapuu (2014) järgi kaastakse uuritavaid kindlate kriteeriumite alusel - uuritavad pidid olema õppinud kutsekoolis vähemalt 12 kuud.

Uurimuse valimi moodustasid kahekümne ühe kutsekooli 280 õppurit – noormehi 51,1% ($N=143$) ja neidusid 48,9% ($N=137$). Uuritavate vanuseline ja sooline jaotuvus on toodud joonisel 1.



Joonis 1. Uurimuses osalenud õppurite vanuseline ja sooline jaotuvus protsentides

Teisel kursusel õppisid 191, kolmandal 88 ja neljandal 1 uurimuses osalenud kutseõppur. Kutsekoolis õpitavate erialade järgi jaotuvus on toodud tabelis 1.

Tabel 1. Uurimuses osalenud õppurite erialaline jaotuvus protsentides

Eriala	Noormehed N=143	Neiud N=137	Kokku N=280
Disain, audiovisuaalsed tehnikad ja meedia tootmine	0,4	1,5	1,1
Ehitus	2,8	6,6	4,6
Elektrienergia, elektroonika ja automaatika	4,9	0,7	2,9
Iluteenindus	4,9	32,1	18,2
Info- ja kommunikatsioonitehnoloogia	27,7	0,7	13,9
Keemiatehnoloogia	0,4	1,5	1,1
Mehaanika ja metallitöötlus	9,1	0	4,6
Metsandus	0,4	0	0,4
Puitmaterjalide töötlus	4,9	0	2,5
Tekstiili, rõivaste ja jalatsite valmistamine, naha töötlemine	0	1,5	0,7
Toiduainete töötlus	0	5,1	2,5
Transporditeenus	4,2	10,2	7,1
Transporditehnika	28,7	3,6	16,4
Turismi-, toidlustus- ja majutusteenindus	11,2	31,4	21,1
Äriteenindus	0,4	5,1	2,9

Andmekogumine ja andmekogumisinstrument

Andmeid koguti eesti keelde adapteeritud ankeediga noorukiealiste keeldumisviiside kohta (Sink, 2015), mille aluseks oli Hopfer jt (2013) ja Kulis jt (2011) uurimustes kasutatud meetodika.

Kaasamaks uurimusse vene emakeelega kutsekooli õppureid, kohandas käesoleva töö autor ankeedi vene keelde kaasates keeleeksperti ja kasutades tõlge-tagasitõlke meetodit. Ankeet on käepärane meetod, millega uurida inimeste kindlust ja mõjutatavust, käitumismotiive ning veendumuste tugevust (Kidron, 200), ning ankeedi vastused on statistiliselt hästi töödeldavad ja andmetöötlus objektiivne, lisaks sobib ankeet hinnangute andmekogumismeetodiks (Cohen *et al.*, 2017), seetõttu ankeet sobiv ka keeldumisviiside uurimiseks.

Ankeet koosnes neljast erinevast osast:

- 1) valikvastustega küsimus keeldumisviiside kohta õpilastevahelise kiusamisega seotud olukorras. Küsimusega uuriti õpilastevahelises kiusamises tõenäoliselt kasutatavat keeldumist, paludes uuritavatel valida etteantud erinevate kiusamisega seotud olukordades sõnastatud keeldumist, kas otsese keeldumisena (näiteks “Ära narrita mind!”) või keeldumine palumisega (näiteks “Palun ära narrita mind!”);
- 2) valikvastustega küsimus õppuri sattumise kohta viimase aasta jooksul riskisituatsiooni, kus talle on pakutud tubakat, alkoholi ja seadusega keelatud narkootilisi aineid. Esitatud küsimuses tuli eraldi märkida 6-punktilisel hinnanguskaalal nii tubaka, alkoholi kui ka seadusega keelatud narkootiliste ainete pakkumiste kordade arv viimase aasta jooksul. Saadud vastused kodeeriti: “mitte ühtegi korda”- 0, “1 kord”-1, “2-3 korda”- 2, “4-6 korda”- 3, “7-10 korda”- 4 ja “rohkem kui 10 korda”- 5;
- 3) valikvastustega küsimus kiusamiskäitumise puhul viimase aasta jooksul õppuri kasutatud viiside kohta, kus variantideks olid kiusatule appi minemine (näiteks „...oled appi läinud kiusatule, kui on tegu kiusamisega noorte vahel?”), otsene keeldumine (otsene „ei“ ilma põhjenduseta, näiteks „...oled öelnud kiusajale, et ära mind kiusa, kui on tegu kiusamisega?”), põhjendamine (keeldumise põhjendamine, näiteks “...oled öelnud kiusajale, et ära mind kiusa ja põhjendanud miks?”), vältimine (kiusamiskäitumise olukorra vältimine, näiteks “...oled vältinud olukordi kui on tegu kiusamisega”) ja eemaldumine (kiusamiskäitumise olukorrast eemaldumine, näiteks “...oled eemaldunud kui on tegu kiusamisega”). Ja uimastitega seonduvalt valikvastustega küsimus õppuri viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviiside kohta uimastitega seotud olukordades, kus variantideks olid otsene keeldumine

(uimastipakkumisele „ei“ ütlemine, näiteks „...keeldudes ja öeldes „ei““) põhjendamine (lisaks „ei“ ütlemisele uimastipakkumise keeldumise põhjendamine, näiteks „...keeldudes ja seda põhjendades?“), vältimine (uimastipakkumise olukordade vältimine, näiteks „...vältides olukordi kus on tegemist uimastitega?“) ja eemaldumine (eemaldumine olukorrast, kus uimastipakkumine aset leiab, näiteks „...eemaldudes kui on tegu uimasti pakkumisega?“). 6-punktilisel hinnanguskaalal tuli märkida kasutatud viiside kordade arv viimase aasta jooksul. Saadud vastused kodeeriti: “mitte kunagi”- 0, “ühel korral”- 1, “2-3 korda”- 2, “4-5 korda”- 3, “6-10 korda”- 4 ja “rohkem kui 10 korda”- 5;

4) valikvastustega küsimus keeldumisel hüpoteetilisel uimastitega seotud olukordades, kus nii tubaka, alkoholi kui ka seadusega keelatud uimastite kohta olid esitatud situatsioon, milles sõber pakub uimasteid, ning uurimuses osaleja pidi erinevate esitatud keeldumisviiside kohta märkima hinnanguskaalal keeldumisviiside kasutamise tõenäosuse. Variantideks olid otsene keeldumine (näiteks “...ütleks ilma põhjendust lisamata „ei““), põhjendamine (näiteks „lisaks „ei“ ütlemisele põhjendaks, miks uimastitest keeldud?“), vältimine (näiteks „...väldiks olukordi, kus arvan uimasteid pakutavat?“) ja eemaldumine (näiteks „...eemalduks ilma uimasteid vastu võtmata?“). Uimastitest keeldumise kindluse uurimiseks oli esitatud situatsioon, milles esimeses sõber pakub tubakat, alkoholi ning seadusega keelatud uimasteid ning uuritav pidi märkima hinnanguskaalal, millise tõenäosusega ta “ei” sõbrale ütleks (näiteks „...oled kindel, et ütleks „ei“ kui sõber pakuks sulle uimasteid?“). Teises esitatud situatsioonis pakub eakaaslane koolis tubakat, alkoholi ja seadusega keelatud uimasteid ning uuritav pidi märkima hinnanguskaalal, millise tõenäosusega ta „ei“ ütleks (näiteks „...oled kindel, et ütleks „ei“ kui eakaaslane koolis pakuks sulle uimasteid?“). Saadud vastused kodeeriti: “täiesti kindel”- 1, “kindel”- 2, “ei ole kindel”- 3 “üldse mitte kindel”- 4.

Andmete kogumisest võttis osa kaks uurijat - antud töö autor ja kaasõppija Klaarika Siliksaar, kelle vahel andmete kogumine jaotus võrdselt. Lähtuvalt käesoleva töö autori ja uurimismeeskonna teise liikme Klaarika Siliksaare valimi määratlusest seoses kutsekooli õppuritega ühendati andmekogumise protseduur koostöise tegevusena, et kaasata uurimusse rohkem uuritavaid.

Uurimuse valiidsuse tagamiseks viis antud töö autor ühe kutsekooli seitsmeteistkümne õppija seas läbi eeluurimuse nii eesti kui ka venekeelse küsitluse versiooniga. Eeluurimuse viis läbi 2019. aasta sügisel kutsekoolipoolne kontaktisik, keda oli instrueeritud uurimust läbi viima

käesoleva töö autori poolt. Alaealiste õppurite vanematelt oli eelnevalt küsitud informeeritud nõusolek. Eeluurimus viidi klassiruumis läbi paber kandjal ja uuritavatele tagati anonüümsus, mis Cohen'i jt (2017) järgi tähendab, et uurimuses osaleja on anonüümne, kui saadud info põhjal ei ole võimalik tema isikut tuvastada ja ka uurija ei avalda uurimuses osalenud isikut. Eeluurimuse tulemustest lähtuvalt täpsustati nii eesti kui ka vene keeles instruksioon, lisades uurimuse teemade tõsidust rõhutades nii eesti kui ka venekeelse ankeedi päisesse lause "uuring keskendub noorte arvamusele neid endid puudutavate tõsiste teemade kohta kutsekoolis". Eeluurimuses kogutud andmeid antud uurimuse valimis ei kasutatud.

Uurimus viidi läbi kutsekooli õppurite seas alates 2020. aasta jaanuarist kuni 2021. aasta märtsini. Enne uurimuse läbiviimist küsiti nii kooli juhtkonnalt kui ka alaealiste kutseõppurite lapsevanematelt informeeritud nõusolek. Neid informeeriti uurimuse eesmärgist ja kinnitati uurimuses osalenute anonüümsuse tagamine.

Käesoleva töö autor plaanis andmete kogumiseks kasutada paber kandjal ankeeti, olles ise ankeetide täitmise juures, instrueerides uuritavaid ja vastates nende võimalikele tekkivatele küsimustele. Sellisel viisil sai koguda vähe andmeid (paber kandjal 62 ankeeti) ja koroonaviiruse tõttu haridusasutustele seatud piirangud sundisid plaanides muudatusi tegema. Nii eesti kui ka vene keelne ankeet kanti üle elektroonilisse keskkonda (*Google Forms*), säilitades paber kandjal olnud ankeetide identse struktuuri ja sisu. Kutsekooli kontaktisikutest õpetajatele, kellega olid sõlmitud eelnevad kokkulepped, edastati nii eesti kui ka venekeelsed instruksioonid õppuritele ankeedi täitmisel ja ankeedi link, ning juhendati kutsekoolipoolset kontaktisikut uurimuse andmete kogumisel. Uurimuses osalemine oli vabatahtlik ja õppuritel oli õigus igal ajal uurimuses osalemisest loobuda. Kutsekoolipoolne kontaktisik informeeris uuritavaid töö eesmärkidest, anonüümsuse tagamisest ja andmete kasutamisest, edastades info, et uurimuse tulemusi kasutatakse käesoleva uurimuse raames ega edastata kolmandatele osapooltele. Elektrooniline ankeet täideti individuaalselt tunni ajal õpperuumides. Ankeeti võis täita endale sobivas digivahendis (telefon, sülearvuti, tahvelarvuti jne). Uurimuse läbiviimine oli kooskõlas eetikanouetega, sest teadustöökäitumise eeskirjad nõuavad info kogumisel ei tohi uurimuses osalejaid kahjustada, pöörates tähelepanu aususele, privaatsusele, konfidentsiaalsusele ja anonüümsusele. Lisaks tuleb uuritavaid informeerida kõigest, mis uurimuse käigus juhtub või võib juhtuda (Tartu Ülikool eetikaveeb, s.a.).

Enne 2020. aasta kevadel distantsõppele suundumist laekus kahest kutsekoolist elektrooniliselt täidetud ankeete kokku 36. 2020/2021 õppeaasta alguses võttis käesoleva töö uurimismeeskond meili teel ühendust 14 kutsekooliga. Osadega oli koostöö uurimuse läbiviimisel jäänud pooleli koroonapiirangute tõttu, osad olid uued kutsekoolid, kellega tuli uurimuse läbiviimiseks sõlmida kokkulepped. Uurimuse taustaandmete (vanus, sugu, õpitav eriala ja kursus) kõrval ei pidanud käesoleva töö autor oluliseks küsida elektroonilises ankeedis kutsekooli nime, seetõttu puudub täpne statistika selle kohta, millises kahekümne ühes kutseõppeasutuses, kus uurimus läbi viidi, kutseõppurid õppisid.

Andmeanalüüs

Kutsekooli õppurite ankeetide vastuste analüüsiks kasutati kvantitatiivset andmeanalüüsi ja kirjeldavat statistikat. Uuritava nähtuse kirjeldamiseks, selle kohta järelduse tegemiseks ja käitumise prognoosimiseks rakendatakse kvantitatiivses uurimuses statistikat. Eristatakse järeldavat ja kirjeldavat statistikat. Kirjeldav statistika (*descriptive statistics*) pakub meetodeid kogutust andmetest kokkuvõtete tegemiseks ja andmete kirjeldamiseks, ning kirjeldava statistika eesmärgiks on kogutud andmete korraldamine ja info ülevaatlik ning kompaktne esitamine (Õunapuu, 2014).

Vastuste protsentidevahelise esinemissageduse vaheliste statistiliselt oluliste erinevuste kindlakstegemisel kasutati *hii-ruut* (χ^2) testi. *Hii-ruut*-statistikut kasutatakse kahe tunnuse vahelise seose uurimiseks (Rootalu, 2014a). Tulemused esitati protsentides.

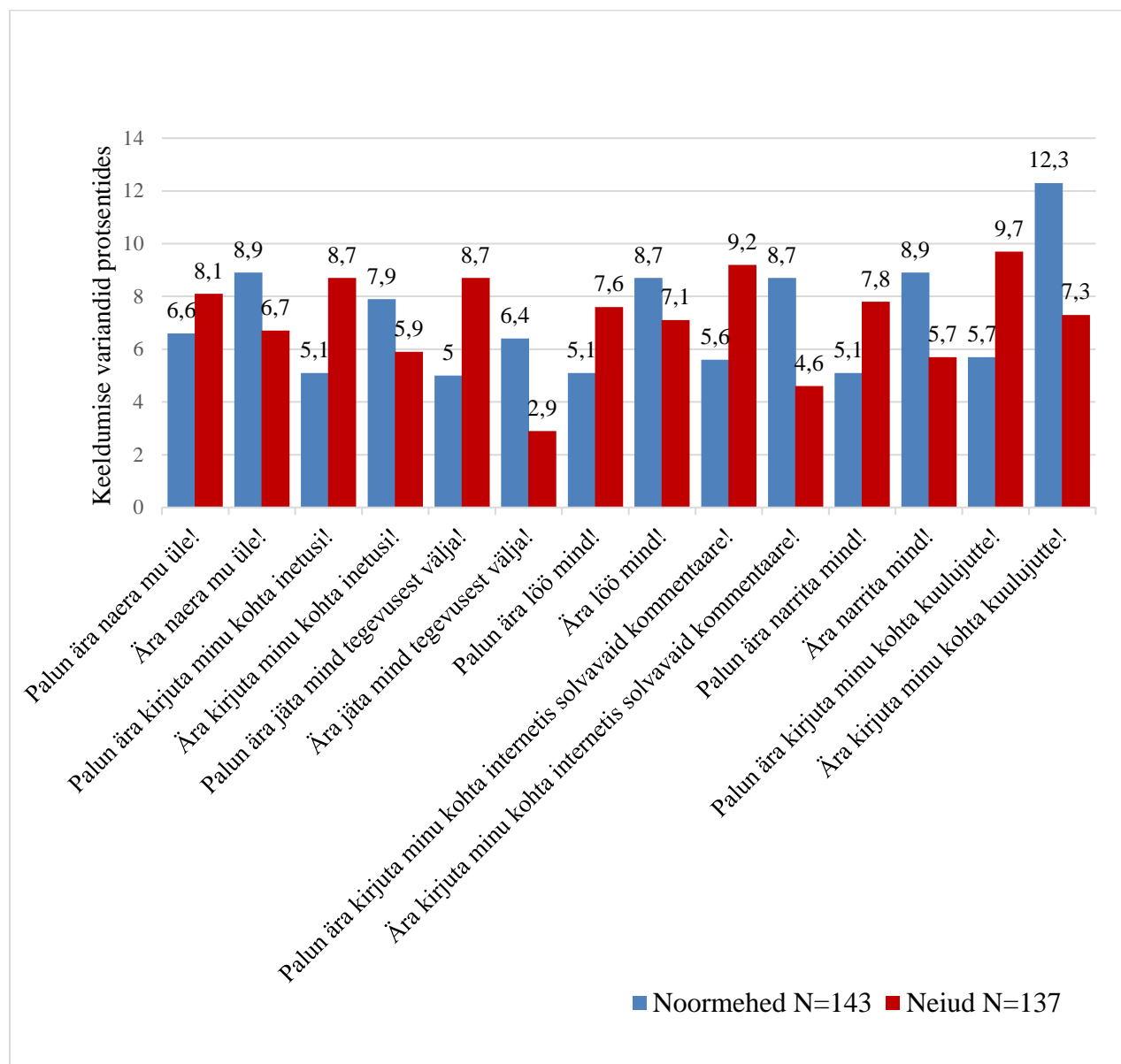
Hinnanguskaalal antud keskmiste väärtuste vaheliste erinevuste võrdlemisel kasutati *t*-testi. *T*-testi kasutatakse kui soovitakse võrrelda kahe grupi ühe arvulise tunnuse keskmisi väärtusi (Rootalu, 2014b). Andmeanalüüsiks kasutati Microsoft Excel programmi.

Tulemused

Keeldumine noortevahelise kiusamise korral kutsekoolis

Noortevahelise kiusamiskäitumise uurimisel kutsekoolis paluti ankeedis etteantud vastusevariantide seast valida sobivad, mida kasutatakse tõenäoliselt keeldumisena kiusamissituatsioonis. Esitatud neljateistkümnest variandist võis valida nii mitu vastusevarianti

kui vastaja soovis. Etteantud vastusevariandid ja nende protsentuaalne kasutamissagedus kõikidest vastusevariantidest noortevahelise kiusamise korral on toodud joonisel 2.



Joonis 2. Noortevahelises kiusamissituatsioonis kasutatavad keeldumise variandid protsentides

Valitud vastusevariantidest olid kokku 51,6% keeldumine paludes („Palun ära naera mu üle!“- 7,4%, „Palun ära kirjuta minu kohta inetusi!“- 7,5%, „Palun ära jäta mind tegevusest välja!“- 7,0%, „Palun ära löö mind!“- 6,5%, „Palun ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!“- 7,6%, „Palun ära narrita mind!“- 6,6% ning „Palun ära kirjuta minu kohta kuulujutte!“- 8,0%) ja 49,4% otsese keeldumise variandid („Ära naera mu üle!“- 7,6%, „Ära

kirjuta minu kohta inetusi!“- 6,8%, „Ära jäta mind tegevusest välja!“- 4,4%, „Ära löö mind!“- 7,7%, „Ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!“-6,4%, „Ära narrita mind!“- 7,0% ning „Ära kirjuta minu kohta kuulujutte!“- 9,5%).

Otsene keeldumine noortevahelise kiusamise korral koolis

Tõenäolistest keeldumisviisidest noortevahelise kiusamise korral kasutaksid vastusevariante „Ära räägi minu kohta kuulujutte!“ 19,24%, „Ära löö mind!“ 15,67%, „Ära naera mu üle!“ 15,38%, „Ära narrita mind!“ 14,25%, „Ära kirjuta minu kohta inetusi!“ 13,67%, „Ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!“ 12,82% ja „Ära jäta mind tegevusest välja!“ 8,97% vastajatest (tabel 2).

Tabel 2. *Otsene keeldumine kiusamise korral protsentides*

Otsene keeldumine kiusamise korral	Noormehed N=143	Neiud N=137	Kokku N=280
Ära naera mu üle!	7,83	7,55	15,38
Ära kirjuta minu kohta inetusi!	6,98	6,69	13,67
Ära jäta mind tegevusest välja!	5,69	3,28	8,97
Ära löö mind!	7,69	7,98	15,67
Ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!	7,69	5,13	12,82
Ära narrita mind!	7,83	6,42	14,25
Ära räägi minu kohta kuulujutte!	10,97	8,27	19,24
KOKKU	54,68	42,32	100

Noormeeste ja neidude vastuste esinemissageduse vahel ilmnisid statistiliselt olulised erinevused vastuste „Ära jäta mind tegevusest välja!“ ($\chi^2=5,01$, $p<0,05$), „Ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!“ ($\chi^2=4,23$, $p<0,05$) ja „Ära räägi minu kohta kuulujutte!“ ($\chi^2=5,27$, $p<0,05$) vahel, kus noormehed kasutaksid neiudest sagedamini kiusamissituatsioonis keeldumisel eelnimetatud vastusevariante.

Paludes keeldumine noortevahelise kiusamise korral koolis

Noortevahelises kiusamissituatsioonis oli kõikidest esitatud vastusevariantidest 15,73% „Palun ära räägi minu kohta kuulujutte!“, 15,04% „Palun ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!“, 14,76% „Palun ära kirjuta minu kohta inetusi!“, 14,65% „Palun ära naera mu üle!“, 13,92% „Palun ära jäta mind tegevusest välja!“, 13,09% „Palun ära narrita mind!“ ja 12,81% „Palun ära löö mind!“ vastusevariante (tabel 3).

Tabel 3. *Paludes keeldumine kiusamise korral protsentides*

Paludes keeldumine kiusamise korral	Noormehed N=143	Neiud N=137	Kokku N=280
Palun ära naera mu üle!	5,74	8,91	14,65
Palun ära kirjuta minu kohta inetusi!	5,15	9,61	14,76
Palun ära jäta mind tegevusest välja!	4,31	9,61	13,92
Palun ära löö mind!	4,46	8,35	12,81
Palun ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!	4,87	10,17	15,04
Palun ära narrita mind!	4,46	8,63	13,09
Palun ära räägi minu kohta kuulujutte!	5,03	10,70	15,73
KOKKU	34,02	64,98	100

Kõikide paludes keeldumise vastusvariantide lõikes esinesid noormeeste ja neidude vastuste sageduste vahel statistiliselt olulised erinevused. Võrreldes noormeestega kasutaksid neiud kiusamise korral keeldumisel sagedamini paludes keeldumist vastusevariantidega „Palun ära naera mu üle!“ ($\chi^2=9,71$, $p<0,01$), „Palun ära kirjuta minu kohta inetusi!“ ($\chi^2=17,83$, $p<0,01$), „Palun ära jäta mind tegevusest välja!“ ($\chi^2=25,07$, $p<0,01$), „Palun ära löö mind!“ ($\chi^2=14,54$, $p<0,01$), „Palun ära kirjuta minu kohta internetis solvavaid kommentaare!“ ($\chi^2=24,50$, $p<0,01$), „Palun ära narrita mind!“ ($\chi^2=16,42$, $p<0,01$), „Palun ära räägi minu kohta kuulujutte!“ ($\chi^2=27,98$, $p<0,01$).

Viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisid kiusamise korral

Ankeedis hinnanguskaalal esitatud vastusevariandid kodeeriti: 0 (mitte kunagi), 1 (ühel korral), 2 (2-3 korda), 3 (4-5 korda), 4 (6-10 korda) ja 5 (rohkem kui 10 korda). Noortevahelises kiusamissituatsioonis kutsekoolis viimase aasta jooksul jäid kõikide kasutatud keeldumisviiside sagedused alla ühe (kiusamissituatsioonis kiusatule appi minemine $M=0,81$, otsene keeldumine $M=0,49$, põhjendades keeldumine $M=0,45$, kiusamissituatsiooni vältimine $M=0,80$, kiusamissituatsioonist eemaldumine $M=0,54$), mis tähendab, et kiusamiskäitumises kasutati kõiki keeldumisviise viimase 12 kuu jooksul kuni ühel korral. Noormeeste ja neidude vastuste vahel ilmnesid statistiliselt olulised erinevused, kus neiud olid kiusatule sagedamini appi läinud kui noormehed (neiud 0-1 korral, $M=0,94$; noormehed 0-1 korral, $M=0,68$). Keeldumise kasutamisel kiusamissituatsioonis ei ilmnenud noormeeste ja neidude vastuste vahel statistiliselt olulisi erinevusi nii otsese keeldumise, põhjendades keeldumise, kiusamissituatsiooni vältimise kui ka situatsioonist eemaldumise puhul (tabel 4).

Tabel 4. Kiusamissituatsioonis kasutatud keeldumisviiside sageduse keskmised (M)

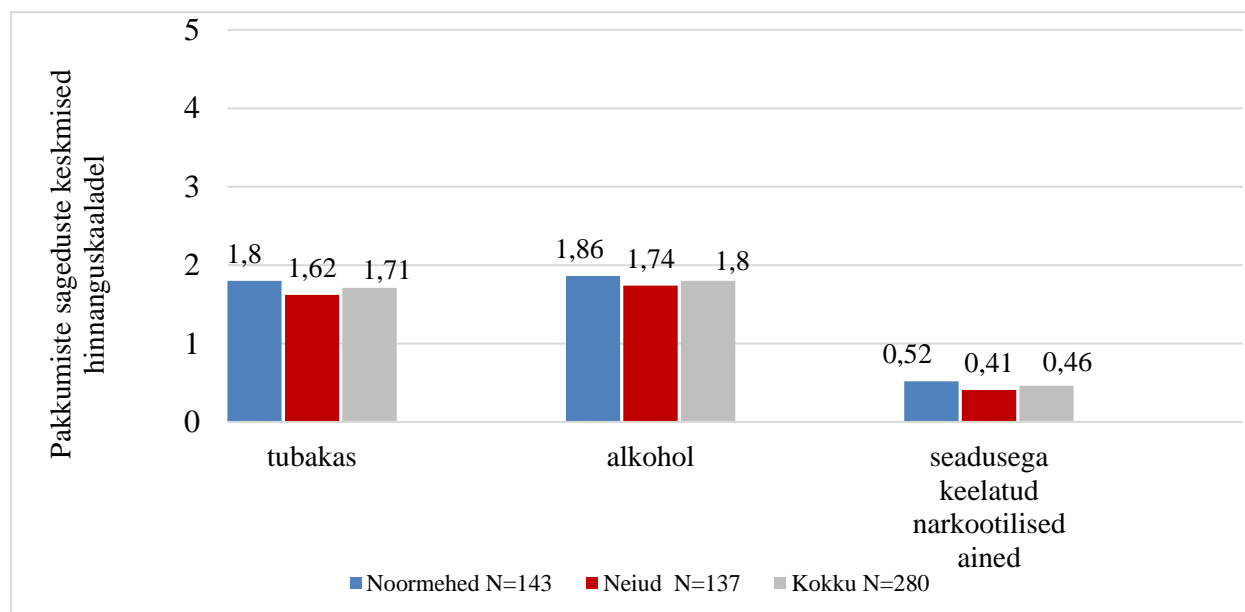
hinnanguskaaladel, t-statistiku väärtused ja olulisuse määrad

Viimase aasta jooksul kasutatud viisid kiusamise puhul	Noormehed M N=143	Neiud M N=137	t-väärtus	p väärtus	Kokku M N=280
Kiusatule appi minemine	0,68	0,94	1,79	p<0,05	0,81
Otsene keeldumine	0,54	0,45	0,69	p>0,05	0,49
Keeldumise põhjendamine	0,45	0,45	0,01	p>0,05	0,45
Kiusamissituatsioonide vältimine	0,78	0,83	0,33	p>0,05	0,80
Kiusamissituatsioonist eemaldumine	0,51	0,52	0,50	p>0,05	0,54

Uimastite pakkumise arv viimase aasta jooksul

Ankeedis hinnanguskaalal esitatud vastusevariandid kodeeriti: 0 (mitte ühtegi korda), 1 (1 kord), 2 (2-3 korda), 3 (4-6 korda), 4 (7-10 korda) ja 5 (rohkem kui 10 korda).

Uurides mitmel korral viimase aasta jooksul on uuritavad sattunud olukorda, kus neile on pakutud tubakat, alkoholi ja seadusega keelatud narkootilisi aineid ilmnes, et keskmiselt sattusid vastajad olukorda, kus neile pakuti tubakat viimase aasta jooksul 1-2 korral (M=1,71), olukorda, kus pakuti alkoholi 1-2 korral (M=1,80) ja olukorda, kus pakuti seadusega keelatud narkootilisi aineid 0-1 korral (M=0,46) (joonis 3).

**Joonis 3.** Viimase aasta jooksul uimastite pakkumiste sageduse keskmised (M)

hinnanguskaaladel

Võrreldes noormeeste ja neidude vastuste keskmisi väärtusi kõikide riskisituatsioonide (olukord, kus pakutakse tubakat, alkoholi ja seadusega keelatud narkootilisi aineid) lõikes statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud.

Viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisid uimastite pakkumise korral

Ankeedis hinnanguskaalal esitatud vastusevariandid kodeeriti: 0 (mitte kunagi), 1 (ühel korral), 2 (2-3 korda), 3 (4-5 korda), 4 (6-10 korda) ja 5 (rohkem kui 10 korda). Tubakast keeldumisel viimase aasta jooksul oli sagedamini kasutatud keeldumisviis otsene keeldumine ($M=1,83$). Sageduselt järgmised kasutatud keeldumisviisid olid põhjendades keeldumine ($M=1,47$), seejärel vältimine ($M=1,28$), ning eemaldumine ($M=1,05$). Mis tähendab, et keskmiselt kasutati nimetatud keeldumisviise viimase aasta jooksul 1-2 korral. Noormeeste ja neidude vastuste vahel ilmnedid statistiliselt olulised erinevused, mis puudutas eemaldumist olukorrast, kus tubakat pakutakse ($t=2,07$, $p<0,05$). Noormehed olid viimase aasta jooksul riskisituatsioonist, kus pakutakse tubakat eemaldunud 0-1 korral ($M=0,82$), aga neid 1-2 korral ($M=1,28$) (tabel 5).

Tabel 5. Tubakast keeldumisel kasutatud keeldumisviiside sageduse keskmised (M) hinnanguskaaladel, t -statistiku väärtused ja olulisuse määrad

Viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisid tubaka pakkumise korral	Noormehed M N=143	Neidud M N=137	t-väärtus	p väärtus	Kokku M N=280
Otsene keeldumine	1,83	1,84	0,05	$p>0,05$	1,83
Keeldumise põhjendamine	1,46	1,48	0,08	$p>0,05$	1,47
Tubakapakkumise olukorra vältimine	1,13	1,44	1,31	$p>0,05$	1,28
Tubakapakkumise olukorrast eemaldumine	0,82	1,28	2,07	$p<0,05$	1,05

Kutsekooli õppurid kasutasid viimasel aastal alkoholiga seotud riskisituatsioonis keeldumisviisidest kõige sagedamini otsest keeldumist ($M=1,73$), ehk 1-2 korral. Põhjendades keeldumist kasutati samuti 1-2 korral ($M=1,38$), olukordade vältimist, kus alkoholi pakutakse ka 1-2 korral ($M=1,30$) ning eemaldumist olukorrast, kus alkoholi pakutakse samuti 1-2 korral ($M=1,10$). Alkoholist keeldumisel ei ilmnunud noormeeste ja neidude vastuste sageduste vahel ühegi keeldumisviisi (otsene keeldumine, põhjendades keeldumine, olukorra vältimine ning olukorrast eemaldumine) lõikes statistiliselt olulisi erinevusi.

Seadusega keelatud uimastitega seotud riskisituatsioonides kasutatud keeldumisviiside sagedus on toodud tabelis 6. Kõiki keeldumisviise kasutati keskmiselt 1-2 korral (otsene M=1,41; olukorra vältimine M=1,34; olukorrast eemaldumine M=1,25; keeldumise põhjendamine M=1,16).

Tabel 6. Seadusega keelatud uimastitest keeldumisel kasutatud keeldumisviiside sageduse keskmised (M) hinnanguskaaladel, t-statistiku väärtused ja olulisuse määrad

Viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisid seadusega keelatud uimastipakkumise korral	Noormehed M N=143	Neid M N=137	t-väärtus	p väärtus	Kokku M N=280
Otsene keeldumine	1,58	1,22	1,49	p>0,05	1,41
Keeldumise põhjendamine	1,41	0,90	2,20	p<0,05	1,16
Seadusega keelatud uimastipakkumise olukorra vältimine	1,46	1,21	1,02	p>0,05	1,34
Seadusega keelatud uimastipakkumise olukorrast eemaldumine	1,36	1,14	0,90	p>0,05	1,25

Noormeeste ja neidude vastuste vahel seadusega keelatud uimastitega seotud riskisituatsioonis ilmnedid statistiliselt olulised erinevused keeldumise põhjendamise osas ($t=2,20$, $p<0,05$), kus noormehed põhjendasid uimastitest keeldumist 1-2 korral (M=1,41), aga neid põhjendasid uimastitest keeldumist 0-1 korral (M=0,90). Noormeeste ja neidude uimastitest keeldumise viisides ei ilmnenu statistiliselt olulisi erinevusi otsese keeldumise, riskisituatsioone, kus uimasteid pakutakse vältimise ega riskisituatsioonist eemaldumise lõikes.

Keeldumine hüpoteetilisest sõbra uimasti pakkumisest

Keeldumisel hüpoteetilisest uimasti pakkumisest saadud vastused kodeeriti: 1 (kindlasti), 2 (tõenäoliselt), 3 (tõenäoliselt mitte) ja 4 (kindlasti mitte). Hüpoteetilises olukorras tubakast keeldumisel oli otsese keeldumise sageduse keskmine väärtus 2,06; keeldumise põhjendamise sageduse keskmine väärtus 1,89; olukorra vältimise sageduse keskmine väärtus 2,21 ja olukorrast eemaldumise sageduse keskmine väärtus 2,01. Tubakast keeldumisel kasutatakse tõenäoliselt otsesest keeldumist ja olukorrast eemaldumist. Tõenäoliselt ei väldita olukordi, kus võidakse tubakat pakkuda, ja tubakast keeldumisel selle põhjendamise tõenäosus on suurem. Noormeeste ja neidude vastuste sageduste keskmiste väärtuste vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud.

Hüpoteetilises alkoholi pakkumise olukorras oli otsese keeldumise tõenäosuse keskmine väärtus 2,35; keeldumise põhjendamise tõenäosuse keskmine väärtus 2,05; olukorra vältimise tõenäosuse keskmine väärtus 2,41 ja olukorrast eemaldumise tõenäosuse keskmine väärtus 2,23. Alkoholist keeldumisel tõenäoliselt keeldumist põhjendatakse. Tõenäoliselt ei väldita olukordi, kus alkoholi pakutakse ega lahkuta peolt, kus alkoholi pakutakse. Noormeeste ja neidude vastuste vahel ilmneseid statistiliselt olulised erinevused alkoholi pakkumise vältimises ($t=1,92$, $p<0,05$), kus noormehed tõenäoliselt ei väldiks olukorda, kus pakutakse alkoholi. Statistiliselt olulised erinevused noormeeste ja neidude vastuste vahel ilmneseid ka olukorrast eemaldumisel ($t=2,21$, $p<0,05$), kus neidud tõenäoliselt eemalduksid olukorrast, kus alkoholi pakutakse, aga noormehed tõenäoliselt mitte (tabel 7).

Tabel 7. Hüpoteetilises olukorras alkoholist keeldumisel kasutatavate keeldumisviiside sageduse keskmised (M) hinnanguskaaladel, t -statistiku väärtused ja olulisuse määrad

Sõbra hüpoteetiline alkoholi pakkumine	Noormehed M N=143	Neidud M N=137	t-väärtus	p väärtus	Kokku M N=280
Otsene keeldumine	2,43	2,25	1,32	$p>0,05$	2,35
Keeldumise põhjendamine	2,05	2,04	0,09	$p>0,05$	2,05
Alkoholipakkumise olukordade vältimine	2,54	2,27	1,92	$p<0,05$	2,41
Alkoholipakkumise olukorrast eemaldumine	2,36	2,08	2,11	$p<0,05$	2,23

Hüpoteetilises olukorras, kus pakutakse seadusega keelatud uimasteid oli otsese keeldumise sageduse keskmine väärtus 1,61; põhjendades keeldumise sageduse keskmine väärtus 1,53; olukorra vältimise sageduse keskmine väärtus 1,64 ja olukorrast eemaldumise sageduse keskmine väärtus 1,54. Noormeeste ja neidude vastuste sageduste keskmiste väärtuste vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud.

Keeldumise kindlus uimastite pakkumise korral

Uimastitest keeldumise kindluse uurimisel saadud vastused kodeeriti: 1 (täiesti kindel), 2 (kindel), 3 (ei ole kindel) ja 4 (üldse mitte kindel). Sõbra poolt pakutud tubakast keeldumisel oli vastuste keskmine väärtus 1,94, alkoholist keeldumise vastuste keskmine väärtus 2,34 ja seadusega keelatud uimastitest keeldumise vastuste keskmine väärtus oli 1,35. Antud vastuste sageduse analüüsist võib järeldada, et sõbra poolt pakutavast tubakast keeldutakse kindlasti,

seadusega keelatud uimastite pakkumisest täiesti kindlasti, aga sõbrapoolsest alkoholipakkumisest keeldumisel ei olda nii kindlad. Noormeeste ja neidude vastuste vahel ilmnemid statistiliselt olulised erinevused ($t=1,70$, $p<0,05$) sõbra poolt pakutava seadusega keelatud uimastist keeldumise kindluses, kus neid keelduksid täiesti kindlalt ($M=1,27$), aga noormeeste keeldumise kindlus nii tugev ei olnud ($M=1,42$) (tabel 8).

Tabel 8. Sõbra uimastite pakkumisele keeldumise kindluse sageduse keskmised (M)

hinnanguskaaladel, t -statistiku väärtused ja olulisuse määrad

Keeldumise kindlus sõbra uimastipakkumise korral	Noormehed M N=143	Neidud M N=137	t -väärtus	p väärtus	Kokku M N=280
Sõbra tubakapakkumine	1,96	1,91	0,33	$p>0,05$	1,94
Sõbra alkoholipakkumine	2,38	2,31	0,48	$p>0,05$	2,34
Sõbra seadusega keelatud uimasti pakkumine	1,42	1,27	1,70	$p<0,05$	1,35

Koolis eakaaslase poolt pakutud tubakast keeldumisel oli vastuste keskmine väärtus 1,70; alkoholist keeldumise vastuste keskmine väärtus 1,81 ja seadusega keelatud uimastitest keeldumise vastuste keskmine väärtus 1,27 ning vastustest ilmneb, et tubakast ja alkoholist keeldumise kindlus oli kutsekooli õpilastel väiksem kui seadusega keelatud uimastitest keeldumise kindlus. Noormeeste ja neidude vastuste vahel ilmnemid statistiliselt olulised erinevused seadusega keelatud uimastite pakkumisest keeldumise kindluses ($t=2,85$, $p<0,05$), kus neidude keeldumise kindlus on suurem ($M=1,15$), aga noormeestel väiksem ($M=1,38$) (tabel 9).

Tabel 9. Eakaaslase uimastite pakkumisele keeldumise kindluse sageduse keskmised (M)

hinnanguskaaladel, t -statistiku väärtused ja olulisuse määrad

Keeldumise kindlus eakaaslase uimastipakkumise korral	Noormehed M N=143	Neidud M N=137	t -väärtus	p väärtus	Kokku M N=280
Eakaaslase tubakapakkumine	1,73	1,68	0,39	$p>0,05$	1,70
Eakaaslase alkoholipakkumine	1,85	1,77	0,59	$p>0,05$	1,81
Eakaaslase seadusega keelatud uimastipakkumine	1,38	1,15	2,85	$p<0,05$	1,27

Arutelu

Noorukieas võib saada alguse riskikäitumine, mis on seotud tubaka, alkoholi ja seadusega keelatud uimastite tarvitamisega ning kuritegevuse ja muu kahjuliku käitumisega (Reyna & Farley, 2006). Seetõttu on keeldumisoskused eriti aktuaalsed just noorukitel, aidates vähendada võimalust sattuda eeskujude jäljendamise ja eakaaslaste mõju tõttu riskisituatsiooni (Krishnan & Shaiju, 2017). Kuna töö autorile teadaolevalt ei ole Eesti kutseõppurite seas riskisituatsioonides kasutatavate keeldumisviiside kohta uurimusi läbi viidud, seati käesoleva magistritöö eesmärgiks selgitada välja kutsekooli õppurite keeldumisviiside sagedus nende endi hinnangul kiusamise puhul ning tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral.

Lähtuvalt töö eesmärgist püstitati kaks uurimusküsimust, millest esimene oli: *Kui sageli kasutavad kutsekooli õppurid erinevaid keeldumisviise kiusamise puhul ning tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral?*

Tulemustest ilmnes, et etteantud vastusevariantide seast võimalikus noortevahelises kiusamissituatsioonis kasutaksid kutsekooli õppurid võrdselt nii otsest keeldumist kui ka paludes keeldumist. Ka Barkin, Smith ja DuRant (2002) uurimuse tulemustest ilmnes, et noortest ainult pooled kasutavad eakaaslasega suheldes üheselt mõistetavat ja selget suhtlemisviisi. Antud töö tulemused erinesid varasemast (Sink, 2015) uurimustulemustest, kus õpilased kasutaksid kiusamissituatsioonis võrreldes otsese keeldumisega sagedamini paludes keeldumist, mida võib põhjendada valimi erinevusega (uuritavad 5.- 12. klassi õpilased) antud töö valimist.

Käesolevas uurimuses kasutasid uuritavad kiusamissituatsioonis viimasel aastal keeldumisviise keskmiselt kuni ühel korral. Tõhus viis kutsekooli õppurite kiusamise korral oli uuritavate hinnangul vältimine või kiusatavale appi minemine. Ka Fox ja Boulton (2005) leidsid, et kiusamise korral on olukorra vältimine tõhus viis kiusamisega toimetulekuks. Beilmann (2016) uurimuse tulemustes ilmnes, et on oht et kiusamiskäitumise ohvrid ei saa tuge oma kursusekaaslastelt ja kiusamist kiputakse ignoreerima.

Uurimuses osalenud kutseõppurid sattusid viimasel aastal riskisituatsiooni, kus neile pakuti seadusega keelatud uimasteid keskmiselt alla ühe korra. Tubakat ja alkoholi pakuti kutseõppurite möödunud kaheteist kuu jooksul keskmiselt kuni kahel korral. Ka Kulis jt (2011) uurimuses ilmnes, et seadusega keelatud uimastite pakkumise sagedus on võrreldes tubaka ja alkoholi pakkumise sagedusega noorte hulgas madalam, kusjuures tubaka ja alkoholi puhul

tarvitamissagedus võrreldes illegaalsete uimastitega oli kutsekooli õpilaste seas madalam (Kõiv, 2004).

Kutsekooli õppurid kasutasid viimase kaheteist kuu jooksul nii tubakast, alkoholist kui ka seadusega keelatud uimastitest keeldumisel kõige sagedamini otsesest keeldumist. Eelnevad uuringud on näidanud, et nooremasse vanusegruppi kuuluvad õpilased kasutasid alkoholist keeldumisel sagedamini keeldumisviisina eemaldumist olukorrast, kus alkoholi pakutakse (uuritavate keskmine vanus 16,63 aastat) (Kulis *et al.*, 2011) ja seadusega keelatud uimastitest keeldumisel sagedamini keeldumisviisina olukordade vältimist, kus uimasteid pakutakse (uuritavate keskmine vanus 14,6 aastat) (Sink, 2015). Varasemate uurimuste (Kulis *et al.*, 2011; Sink, 2015) tulemustes tubakast keeldumisel ilmnes, et kõige sagedamini kasutatakse otsesest keeldumist, mis langeb kokku ka käesoleva uurimuse tulemustega. Käesoleva töö tulemuste ja varasemate uurimuste põhjal võib väita, et keeldumisviisi valik uimastitest keeldumisel oleneb konkreetsest riskisituatsioonist ja pakutavast uimastist ning keelduja vanusest.

Hüpoteetilises situatsioonis tubakast ja alkoholist keeldumisel kasutaksid käesolevas uurimuses osalenud kutseõppurid sagedamini põhjendades keeldumist. Ka Nichols jt (2010) uurimuse järgi eelistaksid noored otsesele keeldumisele argumenteeritud ja üksikasjalikku põhjendust. Seadusega keelatud uimastitest keeldumisel kasutaksid kutseõppurid keeldumisviisidest olukorra vältimist, kus uimasteid pakutakse ja eemaldumist olukorrast, kus uimasteid pakutakse. Sarnased on ka varasemate uurimuste tulemused seadusega keelatud uimastitest hüpoteetilisel keeldumisel, kus Hopfer jt (2013) uurimuses pidasid noored otsesest keeldumist ja keeldumise põhjendamist liiga raskeks, eelistades olukorra uimastipakkumise olukorra vältimist ja olukorrast eemaldumist ning Barkin jt (2002) uurimuses osalenud noored kasutaksid tõenäoliselt teema vahetamist ja uimastipakkumise olukorrast eemaldumist. Antud töö tulemused kutsekooli õppurite seas erinesid tubakast, alkoholist ja seadusega keelatud uimastitest hüpoteetilisel keeldumisel Sink (2015) uurimuse tulemustest, kus õpilased kasutaksid otsesest keeldumist tubaka ja alkoholi pakkumise korral ning seadusega keelatud uimastite pakkumise korral olukorra vältimist. Erinevate keeldumisviiside kasutamist hüpoteetilises olukorras võib seostada pakutava uimastiga, millest keeldutakse. Tubakat ja alkoholi seostatakse täiskasvanu imagoga (Barkin, Smith, & DuRant, 2002), ning nendest keeldumisel võib keeldumise põhjendamine seostuda täiskasvanuliku käitumisega. Illegaalsed uimastid on aga seadusega keelatud ning varasemate uurimuste (Hopfer *et al.*, 2013) ja käesoleva töö tulemuste põhjal võib

järeldata, et noored väldiksid ja lahkuksid seadusega keelatud uimastitega seotud riskisituatsioonist.

Eakaaslase uimastipakkumisest keeldumise kindlus oli käesolevas töös suurem kui sõbra uimastipakkumisest keeldumise kindlus nii tubaka, alkoholi kui ka seadusega keelatud uimastite korral. Kuigi Davies (*s.a.*) leiab, et keeldumisoskused aitavad riskisituatsioonist hakkama saada eakaaslaste survega, on käesoleva töö tulemusi silmas pidades murettekitav asjaolu, et üle pooltel noortel on (vähemalt üks) sõber, kes sõltuvust tekitavaid aineid tarvitab, ning viiendik noortest on tugeva eakaaslaste poolse surve all uimastite tarvitamisega seoses (Krishnan, Shaiju, & Sarkar, 2017) ja viiendik uurimuses osalenutest ei olnud kindlad, et suudavad uimastipakkumisest keelduda (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Teine, töö eesmärgist lähtuvalt püstitatud uurimusküsimus oli: *Millised soolised erinevused esinevad keeldumisviiside kasutamisel erinevates riskisituatsioonides (kiusamine, tubaka, alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumine) kutsekooli õppurite seas?*

Noormeeste ja neidude keeldumisviisides noortevahelises kiusamiskäitumises kutsekoolis ilmnedid erinevused, kus neid kasutaksid võrreldes noormeestega otsese keeldumise asemel sagedamini paludes keeldumist. Ka Liu ja Qian (2018) leidsid, et neid kalduvad keeldumisel andma erinevaid seletusi ja põhjendusi ning on keeldumisel vähem otsesed. Kiusamiskäitumises viimase aasta jooksul kasutatud keeldumisviisides ilmnedid antud uurimuses osalenud kutseõppurite seas soolised erinevused, kus neid kasutasid noormeestest sagedamini kiusatule appi minemist. Beilmann (2016) kutsekooli õppurite seas läbi viidud uurimuses ilmned, et kiusamiskäitumises ei pruugi ohvri kaitseks sekkujaid olla.

Sattumise sageduses viimasel aastal riskisituatsiooni, kus pakuti tubakat, alkoholi ja seadusega keelatud uimasteid, ei ilmnenu antud töös olulisi erinevusi noormeeste ja neidude vahel tubaka, alkoholi ja seadusega keelatud uimastite pakkumisega seonduvalt. Antud töö tulemus erineb Scheier jt (1999) uurimuse tulemusest, mille järgi satuvad noormehed neidudest sagedamini riskisituatsiooni ning uuritavate vanuselised erinevused võivad olla põhjuseks, mis käesoleva töö tulemused erinevad Kulis jt (2011) uurimuse tulemustest, mille järgi on noormeestele uimastite pakkumise surve suurem.

Tubakapakkumisest keeldumisel ilmnedid kutsekooli õppurite seas soolised erinevused, kus neid kasutasid noormeestest sagedamini riskisituatsioonist eemaldumist, mis on kooskõlas varasemate uurimistulemustega (Wang, 2019), mille järgi kasutavad neid ja noormehed

erinevaid keeldumisviise, ka Kulis jt (2011) järgi saavad neid keeldumisel kasutada ebasobiva pakkumise ignoreerimist. Scheier jt (1999) leidsid, et alkoholi tarvitamisega seonduvalt võivad keeldumisviisid olla ebapüsivad, muutudes vanuse suurenedes tähtsamaks. Sellega võiks ka põhjendada antud töö tulemusi, kus alkoholist keeldumisel viimase aasta jooksul keeldumisviiside lõikes olulisi erinevusi noormeeste ja neidude vastuste sageduses ei esinenud. Soolised erinevused esinesid seadusega keelatud uimastitest keeldumisel, kus kõikidest keeldumisviisidest kasutasid noormehed neidudest sagedamini keeldumise põhjendamist. Keeldumise põhjendamine ilmnes ka Hopfer jt (2013) uurimuses, kus leiti, et poiste keeldumisviisid on tüdrukute keeldumisviisidest kehvemad.

Hüpoteetilises situatsioonis tubakast ja seadusega keelatud uimastitest keeldumisel ei ilmnenud noormeeste ja neidude vastuste sagedustes soolisi erinevusi. Soolised erinevused ilmnesid alkoholist keeldumisel kasutatavates keeldumisviisides, kus noormehed tõenäoliselt ei väldiks pidusid, kus alkoholi pakutakse ega tõenäoliselt ei lahkuks peolt ilma alkoholi vastu võtmata. Ka Scheier jt (1999) uurimuse järgi kasvab noorukieas drastiliselt alkoholi tarbimine, hinnatakse vahetut naudingut ja peetakse alkoholi tarbimist ratsionaalseks (Reyna & Farley, 2006), aga erinevalt neidudest suurendab noormeeste alkoholi tarbimist ka oportunistlik komponent (Kim & Kuan, 2020).

Sõbra ja eakaaslase poolt koolis tubaka ja alkoholi pakkumisest keeldumise kindluses soolisi erinevusi kutsekooli õppurite vahel ei ilmnenud. Soolised erinevused ilmnesid seadusega keelatud uimastipakkumises osas, kus neid keelduksid täiesti kindlalt, noormeeste keeldumise kindlus nii suur ei ole. Ka Reyna ja Farley (2006) leidsid, et käitumine riskiolukorras sõltub konkreetsest situatsioonist, mida mõjutavad harjumatus ja olukorra uudsus, ning noortele pakub põnevust erinevate uute asjade katsetamine ja proovimine (Muri, 2020). Seadusega keelatud uimastite laiaulatuslik levik (Harro, 2017; Kim & Kuan, 2020) loob selliseks riskikäitumiseks soodsa keskkonna, noormeestel esineb aga võrreldes neidudega sagedamini riskikäitumist (Scheier *et al.*, 1999).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et noorte kasutatud keeldumisviiside sagedus sõltub vanusest, soost ja riskisituatsioonist, kus keeldumisviisi kasutatakse (Kulis *et al.*, 2010; Sink, 2015). Antud uurimuses kasutasid kutsekooli õppurid uimastitega seotud riskisituatsioonides viimase kaheteist kuu jooksul sagedamini otsest keeldumist põhjendamata, mis on osutunud tõhusaimaks keeldumisoskuseks (Barkin, Smith, & DuRant, 2002). Sagedaseim keeldumisviis tubaka,

alkoholi ja illegaalsete uimastite pakkumise korral oli otsene keeldumine ja ka keeldumine koos põhjendamisega legaalsete uimastite pakkumise korral, kusjuures eemaldumist olukorrast või olukordade vältimist, kus pakuti uimasteid, kasutati vähem sagedasti. Lisaks ilmnes, et soolised erinevused uimastitest keeldumisel nelja keeldumisoskuse lõikes olid minimaalsed – neiu kasutasid sagedamini eemaldumist tubaka pakkumise korral ning noormehed keeldumist koos põhjendamisega illegaalsete uimastite pakkumise korral.

Kiusamiskäitumise korral oli sagedamini kasutatud viis viimase aasta jooksul kiusatule appi minemine ja kiusamissituatsiooni vältimine ning neidudel esineb noormeestest sagedamini kiusatule appi minemist, mis erineb Beilmann (2016) uurimuse tulemusest, kus ilmnes, et ohvri aitamiseks ei pruugi sekkujaid olla. Käesoleva töö tulemustest lähtuvalt on aga murettekitav asjaolu, et kuna uimastite tarvitamist peetakse normaalseks, siis eeldavad paljud noored, et nende eakaaslased tarvitavad palju sagedamini uimasteid, kui see tegelikkuses on (Barkin, Smith, & DuRant, 2002).

Kuigi antud töö raames kaasati uurimusse kahekümne ühe kutsekooli õppurid, võib töö piiranguks pidada seda, et tulemuste põhjal ei saa teha üldistusi Eesti kutseõppurite keeldumisoskuste kohta. Lisaks muutsid koroonaviiruse tõttu haridusasutustele seatud piirangud andmekogumist keerulisemaks. Kui enne piiranguid sai andmeid koguda kasutades paberkandjal ankeeti, mille juures ka töö autor ise viibis, siis piirangute tõttu koguti suurem osa andmeid elektroonilise ankeediga ning töö autoril ei olnud võimalik vastata uuritavate küsimustele ega neid vahetult instrueerida. Edaspidi võiks kutsekooli õppurite keeldumisoskusi uurides määrata ka uurimuses osalejatele vanuse ülempiiri, ning viia uurimus läbi 4. taseme kutseõppurite ja/või kutsekeskharidust omandavate õppurite seas, kus on hariduse omandamise eelduseks põhihariduse olemasolu, mille tõttu on sarnasusi üldkeskhariduse õpilastega rohkem ja võimalik gümnaasiumi ja kutsekooli õppurite keeldumisoskusi võrrelda. Lisaks võiks kiusamiskäitumisega seoses lisada ankeeti uurimisküsimuse selle kohta, mitmel korral viimase aasta jooksul on uuritavad sattunud situatsiooni, kus on tegemist kiusamisega, et oleks võimalik teha järeldusi kutseõppurite kiusamiskäitumise sageduse ja situatsioonis kasutatud keeldumisviiside kohta. Üheks töö väärtuseks võib pidada ka keeldumisoskuste mõõtevahendi tõlkimist vene keelde, mis võimaldab edaspidistes uurimustes kaasata rohkem ka vene emakeelega uuritavaid.

Kuna käesoleva töö autorile teadaolevalt ei ole Eesti kutsekooli õppurite seas keeldumisoskuste kohta uurimusi läbi viidud, siis annavad antud töö tulemused infot kutsekooli

õppurite hinnangutest nende keeldumisoskustele ja keeldumise kindlusele, mis võimaldavad riskikäitumise vähendamiseks muuta ennetus- ja sekkumisprogramme tõhusamaks, pööratakse tähelepanu erinevatele keeldumisviisidele riskisituatsioonidega seonduvalt ja soolistele erinevustele keeldumisviisides erinevates riskisituatsioonides. Lisaks võib töö tulemuste põhjal järeldada, et erinevate keeldumisoskuste õpetamine on vajalik ka kutsekooli õppuritele.

Tänuõnad

Täna kõiki kutseõppureid, kes olid nõus uurimuses osalema ning kutsekoolide kontaktisikuid, kes aitasid keerulisel koroonapiirangute ajal uurimust läbi viia. Täna ka uurimismeeskonna teist liiget Klaarika Siliksaart, ilma kellelta ei oleks suutnud uurimusse nii palju uuritavaid kaasata ning kursusevenda Aleksander Pulverit, kes aitas nõu ja jõuga infotehnoloogiliste probleemide korral. Motivatsiooni, toe ja edasiviiva tagasiside eest tänan südamest töö juhendajat Kristi Kõivu.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Nele Paabus

/allkirjastatud digitaalselt/

24.05.2021

Kasutatud kirjandus

- Barkin, S. L., Smith, K. S., & DuRant, R. H. (2002). Social skills and attitudes associated with substance use behaviors among young adolescents. *Journal of Adolescent Health, 30*(6), 448-454.
- Beilmann, M. (2016). Dropping out because of the others: bullying among the students of Estonian vocational schools. *British Journal of Sociology of Education, 38*(8), 1139-1151.
- Botvin, G. J. (2000). Preventing drug abuse in schools: Social and competence enhancement approaches targeting individual-level etiologic factors. *Addictive Behaviors, 25*(6), 887-897.
- Caldarella, P., & Merrell, K. W. (1997). Common dimensions of social skills of children and adolescents: A taxonomy of positive behaviors. *School Psychology Review, 26*(2), 264-278.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2017). *Research methods in education (8th ed.)*. London and New York: Routledge.
- Davies, L. (s.a.). *Teaching children refusal skills*. Külastatud aadressil <http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip21.html>
- De Guzman, M. R., & Bosch, K. R. (2007). High risk behaviors among youth: *Neb guide*. University of Nebraska. Külastatud aadressil <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5123&context=extensionhist>
- Fox, C. L., & Boulton, M. J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology, 75*(2), 313-328.
- Harro, J. (2017). *Uimastite ajastu*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Hopfer, S., Hecht, M. L., Lanza, S. T., Tan, X., & Xu, S. (2013). Preadolescent drug use resistance skill profiles, substance use, and substance use prevention. *The Journal of Primary Prevention, 34*(6), 395-404.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2011). *Sotsiaalsus ja sotsiaalsed oskused*. Tallinn: Koolibri.
- Kidron, A. (2008). *Uuri ja käsiraamat. Mis ja milleks? Kuidas? Mis meetodil? Teadus ja rakendusuringuist psühholoogias*. Tartu: Tartu Ülikool.

- Kim, Y., & Kuan, G. (2020). Relationship between alcohol consumption and drinking refusal self-efficacy among university students: the roles of sports type and gender. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 4251-4261.
- Krishnan, K., & Shaiju, B. (2017). Refusal strategies to prevent substance abuse among adolescents. *International Journal of Nursing and Midwifery Research*, 4(2), 48-50. DOI: 10.24321/2455.9318.201719
- Krishnan, K., Shaiju, B., & Sarkar, S. (2017). Assessment of peer pressure and effectiveness of an educational program on knowledge regarding refusal strategies related to substance abuse among adolescents. *International Journal of Health Sciences & Research*, 7(3), 229-238.
- Kulis, S., Marsiglia, F. F., Ayers, S. L., Calderón-Tena, C., & Nuno-Gutiérrez, B. (2011). Gender differences in drug resistance skills of youth in Guanajuato, Mexico. *The Journal of Primary Prevention*, 32(2), 113-127.
- Kõiv, K. (2004). Kutsekoolis õppija käitumisprobleemide ulatus võrreldes gümnasistidega. U. Kala, I. Kraav, T. Pedastsaar, L. Talts, K. Poom-Valitckis, (Toim), *Võimalus ja paratamatus olla õppija* (lk 33-39). Tallinn: VALI trükikoda.
- Kõiv, K. (2006). Sotsiaalsete oskuste treeningu tulemuslikkus kolme erineva sotsiaalpedagoogilise probleemideringiga hakkamasaamise näitel. I. Kraav & R. Mikser (Toim), *Sotsiaalpedagoogika teooria ja selle praktilisi väljakutseid Eestis* (lk 65-83). Tartu: VALI trükikoda.
- Kõiv, K. (2010). *Riskikäitumise ennetuse ja sekkumise temaatika inimeseõpetuses. Valdkonnaraamat põhikooliõpetajale*. Haridus- ja Teadusministeerium, Eksamikeskus.
- Kõiv, K. (2012). Social Skills Training as a mean of improving intervention for bullies and victims. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 45, 239-246.
- Künapuu, K. (2020). *Kutsekooli katkestamiseni viivad põhjused kutsekeskhariduse katkestanud noorte hinnangul*. Publitseerimata magistritöö. Tallinna Tehnikakõrgkool.
- Laaniste, A. (2014). *Uimasteid kuritarvitanud ja uimasteid mitte kuritarvitanud noorukite uimastitarbimise kogemused*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Lazarus, A. A. (1973). On assertive behavior: A brief note. *Behavior Therapy*, 4(5), 697-699.

- Liu, H., & Qian, M. (2018). A study on gender differences in speech act of refusal of Chinese college students. In *2017 7th International Conference on Education and Management (ICEM 2017)* (pp. 289-298). Atlantis Press.
- Muri, L. (2020). *Sotsiaalsete oskuste seos uimastite tarvitamisega Eesti 15–16-aastaste õpilaste seas 2011., 2015. ja 2019. aasta ESPADi uuringu andmetel*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Nasheeda, A., Abdullah, H. B., Krauss, S. E., & Ahmed, N. B. (2019). A narrative systematic review of life skills education: effectiveness, research gaps and priorities. *International Journal of Adolescence and Youth*, 24(3), 362-379.
- Nichols, T. R., Birnel, S., Graber, J. A., Brooks-Gunn, J., & Botvin, G. J. (2010). Refusal skill ability: An examination of adolescent perceptions of effectiveness. *The Journal of Primary Prevention*, 31(3), 127-137.
- Niiberg, T. (2011). *Suhtlemise kuldreeglid: tunnusta, naerata ja kehtesta*. Tallinn: Pegasus.
- Mark, L. (2015). *Noorte riskikäitumine*. Tallinn: Riigikogu kantselei. Külastatud aadressil https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Teemaleht_9_2015.pdf
- OECD (s.a.). *Education at a Glance 2020: OECD Indicators*. Külastatud aadressil https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2020_69096873-en#page1
- Reyna, V. F., & Farley, F. (2006). Risk and rationality in adolescent decision making: Implications for theory, practice, and public policy. *Psychological Science in the Public Interest*, 7(1), 1-44.
- Rootalu, K. (2014a). *Statistilise andmeanalüüsi meetodid. Seosekordajad: Hii-ruut-statistik*. Külastatud aadressil <https://sisu.ut.ee/samm/risttabelid-ja-seosekordajad>
- Rootalu, K. (2014b). *Statistilise andmeanalüüsi meetodid. T-test*. Külastatud aadressil <http://samm.ut.ee/t-test>
- Saat, H. (2005). Sotsiaalsed oskused: kontseptsioon ning arendamise ja hindamise võimalused koolis. A. Ots (Toim), *Üldoskused – õpilase areng ja selle soodustamine koolis* (lk 129-162). Tartu: Tartu Ülikool.

- Scheier, L. M., Botvin, G. J., Diaz, T., & Griffin, K. W. (1999). Social skills, competence, and drug refusal efficacy as predictors of adolescent alcohol use. *Journal of Drug Education*, 29(3), 251-278.
- Silmere, H. (2005). Selgitused ei mõju. *Haridus*, 1, 23-27.
- Sink, A. (2015). *Kiusamiskäitumises osalenud ja mitteosalenud õpilaste keeldumisoskused Saare maakonna näitel*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Stevens, A. K., Littlefield, A. K., Blanchard, B. E., Talley, A. E., & Brown, J. L. (2016). Does drinking refusal self-efficacy mediate the impulsivity–problematic alcohol use relation? *Addictive Behaviors*, 53, 181-186.
- Tartu Ülikool eetikaveeb (s.a.). *Teadustöö eetika*. Külastatud aadressil <https://www.eetika.ee/et/teaduseetika/teadustoo>
- Vigna-Taglianti, F., Alesina, M., Damjanović, L., Mehanović, E., Akanidomo, I., Pwajok, J., Prichard, G., van der Kreeft, P., Virk, H. K., & Unplugged Nigeria Coordination Group. (2019). Knowledge, attitudes and behaviours on tobacco, alcohol and other drugs among Nigerian secondary school students: Differences by geopolitical zones. *Drug and Alcohol Review*, 38(6), 712-724.
- Walker, H., Colvin, G., & Ramsey, E. (1995). *Antisocial behavior in school: Strategies and best practices*. Pacific Grove CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Wang, Q. (2019). A comparative study of gender differences in refusal strategies from english majors. *Theory and Practice in Language Studies*, 9(8), 1040-1048.
- Wynn, S. R., Schulenberg, J., Maggs, J. L., & Zucker, R. A. (2000). Preventing alcohol misuse: The impact of refusal skills and norms. *Psychology of Addictive Behaviors*, 14(1), 36-47.
- Zhao, X., Young, R., & White, K. (2019). Challenges for school-based, anti-smoking education in China. *Lancet Child and Adolescent Health*, 3(1), 6-7.
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikool.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Nele Paabus,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
Kutsekoolide õppurite keeldusmisoskused kiusamise, tubaka, alkoholi ja illegaalsete
uimastite pakkumise korral,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Kristi Kõiv,

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni
autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu
Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons
litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja
üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni
autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Nele Paabus

24.05.2021